

Michal Jurka

Petra Martinková

Michaela Roubínková

Edice Qfwfq

Konverzační analýza

(nejen) po česku

Olomouc
2014

OBSAH

Úvod	5
1. Etnometodologie aneb jak to všechno začalo	7
1.1. Etnometodologické kořeny	7
2. Konverzační analýza jako sociolingvistická disciplína	10
2.1 Metody sběru dat	10
2.2 Příprava surového materiálu k analýze	12
2.2.1 Zvukový materiál	12
2.2.2 Vizuální materiál	14
2.3 Kritika transkripcí	15
2.4 Základní metody konverzační analýzy	16
3. Výstavba konverzace	19
3.1 Replika jako základní kámen?	19
3.2 Role jako interakční nástroj	20
3.3 Distribuce role mluvčího	21
3.4 Sekvence	22
3.5 Opravy, rektifikace a kolize	23
3.6 Akční formace	24
4. Základní témata konverzační analýzy	26
4.1 Oslovení v komunikaci	26
4.1.1 Charakteristika vokativu jako typu oslovení v češtině	26
4.1.2 Další sémantická a syntaktická interpretace vokativu	27

Konverzační analýza (nejen) po česku

Michaela Roubínková

Michal Jurka

Petra Martinková

Tato publikace vychází v rámci grantu Inovace studia obecné jazykovědy a teorie komunikace ve spolupráci s přírodními vědami, reg. č. CZ.1.07/2.2.00/28.0076.

Tento projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky.

1. vydání

© Michaela Roubínková, Michal Jurka, Petra Martinková, 2014

© Univerzita Palackého v Olomouci, 2014

ISBN 978-80-244-4355-3

4.1.3 Vokativ vs. nominativ v pragmatice a konverzační analýze	29
4.1.4 Konkurence – proč?	30
4.2 Neverbální komunikace	34
4.2.1 Pohledy očí	38
4.3 Emoce	39
4.4 Modalita	44
4.4.1 Jistotní modalita	45
4.4.2 Voluntativní modalita	46
4.4.3 Modalita skutečností	46
4.4.4 Modalita a komunikační analýza	46
4.5 Intertextualita	47
4.5.1 Problematika definování intertextuality	47
4.5.2 Intertextualita a komunikační analýza	48
5.5 KA v mediálním dialogu	50
5.5.1 Prostředky hovorového stylu v mediálním dialogu	50
5.5.2 Monolog versus dialog	51
5.6 KA v rámci psychoterapie	54
5.6.1 Historie	54
5.6.2. Druhy promluv	54
6.1 Konverzace v češtině – při rodinných a přátelských návštěvách	56
7. Minirecenze	60
Bibliografie	63

Úvod

Není analýza jako analýza. Ale zachování metody zkoumání rozkladem na jednodušší prvky je tady samozřejmé. Co je konverzace? Čtenář, který hledá jasnou a zřetelnou odpověď na tuto otázku, bude zklamán. Čtenář, který se touží po dobrodružství mezi autentickými dialogy, bude nadšen. A pro takového čtenáře je tento text určen. Budiž mu tedy oporou v bludišti komunikantů, replik, prvků z oblasti neverbální komunikace apod. Při tvorbě knihy se autoři drželi hesla „studenti studentům“, proto si kniha klade vysoký cíl být užitečná, čtivá a dostupná širokému okruhu čtenářů.

Knihy startuje exkurzí do historie zkoumání. První kapitola se zabývá teoretickým zázemím, ze kterého konverzační analýza vychází, jejími sociologickými, lingvistickými a zčásti i filosofickými kořeny a zároveň tak odhaluje šíři jejich možnosti už v jejich zárodcích, alespoň jak si ji představovali její zakladatelé. Jsou zde tedy zmíněna a široce rozvedena taková významná jména, jako je Harold Garfinkel, Erving Goffman, Talcott Parsons, Émile Durkheim, nebo trojice prvních „konverzačních analytiků“, Harvey Sacks, Emanuel Schegloff a Gail Jeffersonová.

V následující kapitole je konverzační analýza představena jako sociolinguvistická disciplína. Zde se převážně věnujeme tomu, jak je konstruován proces analýzy jako takové, jak probíhá od sběru materiálu, jaký materiál má výzkumník sbírat, kde jej má sbírat a jak, přes jeho transkript, problematiku přepisování a značení, až po samotnou analýzu. Jmenovitě se tato kapitola tedy podrobně zabývá různými metodami sběru dat a jejich nevýhodami a nedostatky, dále přepisováním sesbíraného materiálu ze zvukových, nebo vizuálních nahrávek a jaké otázky během a po přepisu mohou vzniknout. Na závěr se pak věnujeme samotné analýze a některým metodám a přístupům, které nám několik výzkumníků skýtá.

Z pohledu konverzační analýzy se konverzace skládá z replik, sekvencí a akčních formací. V rámci těch se pak analýza zabývá několika základními konverzačními prvky, a to právě organizací řečených replik, organizací sekvencí a akčních formací a opravami, rektifikacemi a kolizemi. Právě tyto základní termíny jsou v knize jednotlivě rozebrány.

Vzhledem k tomu, že komunikujeme nikoli nutně pouze slovně, naleznete zde (zcela právem) kapitolu věnovanou neverbální komunikaci v širokém smyslu.

Kromě základního metodologického aparátu se čtenář seznámí i s tématy nadstavbovými, jako je například konverzační analýza a psychoterapie. Tomuto odvětví je věnována celá jedna kapitola. Jedná se o krátké a stručné shrnutí historie a současných zaměření konverzační analýzy při spolupráci s terapeuti z různých oblastí psychologie, včetně představení základních analytických prvků, na které se výzkumníci při své praxi zaměřují.

Samostatná kapitola je věnovaná konverzační analýze a výzkumům dialogických komunikátů v českém prostředí, kde zájem o analýzu rozhovorů propukl později a je velmi úzce svázán se strukturalistickými kořeny Pražského lingvistického kroužku.

S ohledem na celkový záměr textu – tedy čtenáře zaujmout, potěšit a v neposlední řadě mu povědět něco o tom, jak můžeme s dialogy zacházet, kniha obsahuje cvičný soubor rozhovorů, na kterých mohou být otázky z jednotlivých oddílů demonstrovány a na kterých si lze vyzkoušet dovednosti získané prostudováním této knížky.

1. Etnometodologie aneb jak to všechno začalo

1.1. ETNOMETODOLOGICKÉ KOŘENY

Konverzační analýza vychází původně ze sociologické tradice druhé poloviny 20. století. Jedním z nevlivnějších směrů v sociologii a v té době a v průběhu celého století vůbec, byl strukturální funkcionalismus, mezi jehož nejvýznamnější propagátory a patří Talcott Parsons a Robert K. Merton, který na Parsonse navazoval. Strukturální funkcionalismus obecně vnímá společnost jako obrovský strukturální systém, jehož jednotlivé prvky plní předem dané funkce. Z toho vyplývá, že sociální realita je do vysoké míry objektivní a na člověku nezávislá. Reciprocita mezi systémem a jednotlivými osobami plnícími dané funkce není oboustranná, člověk nemá možnost systém ovlivnit. I proto tehdejší zaměření bylo převážně teoretické.

Poválečné období pak přineslo závažné změny a obraty ve stávajících paradigmatech. Tohoto nebyla ušetřena ani sociologie. V roce 1967 vychází dílo amerického sociologa Herolda Garfinkela, *Studies in Ethnomethodology*. Zde Garfinkel popisuje nejen obrovské přispění právě Parsonse, který jej inspiroval svou teorií o sociálním řádu, ale také nutnost empirického studia. Garfinkela pracoval s pojmem sociálního faktu, který definoval Émile Durkheim, avšak sám píše, že „objektivní realita sociálních faktů je nepřerušované uskutečňování společných aktivit každodenního života, kdy jsou tyto obyčejné, či právě rafinované způsoby daného uskutečňování jednak mezi členy známé, užívané a také samozřejmé.“ (Garfinkel, 1967; s. vii)

Přestože *Studies in Ethnomethodology* jsou Garfinkelovým dílem, mezi krajní zakladatele etnometodologie jako takové patří i Harvey Sacks, později jeden z tvůrců konverzační analýzy.

Druhým metodologickým a ideovým zdrojem inspirace byl článek Ervinga Goffmana, *The Inveraction Order*, který byl roku 1983 vydán Americkou

sociologickou asociací. Interakční řád je podle Goffmana to, co se odehrává v průběhu různých sociálních situací, kdy sociální situace je prostředí, které dvěma a více osobám umožňuje sdílet vzájemně odpovědi a reakce (Goffman, 1973; s. 2). Interakční řád se přímo vztahuje na komunikace tváří v tvář, ale jeho pravidla Goffman rozšířil i na další způsoby komunikace, kde je umožňována reakce, jako jsou telefonáty, posílání dopisů, emailů, apod. V dnešní době by se pravidla interakčního řádu dala vztáhnout i na veřejné chaty, herní¹ komunikaci pomocí sluchátek, skype a další.

Přestože je zaměření studia interakčního řádu velmi široké, Goffman i přes to požaduje výzkum pomocí mikroanalýzy, a to právě kvůli individuálním prvkům, které se v jednotlivých řádech vyskytují.

Prvním krokem při tvorbě této individuální stránky situačně ovlivněného interakčního řádu jsou pak identifikace, a to dvojího druhu, kategorizování a individualizace. Kategorizování je umístování vnímaného do kategorií. Individualizace je umístění vnímaného do absolutně unikátní skupiny, ať už je to kvůli tónu hlasu, specifickému jménu, nebo chování (Goffman, 1973; s. 3).

Do centra interakce pak Goffman umísťuje kognitivní vztahy, jež máme s lidmi v naší přítomnosti. Tento vztah sestává ze znalostí, které dané osoby mají ohledně informací, jež má ten druhý o světě a z informací, které oba mají, nebo právě nemají, o vlastnictví těchto informací. Jak se tyto znalosti a vlastnictví informací mění, modifikují se tím i kognitivní vztahy s partnery dané sociální interakce.

Přestože Goffmanovo zaměření bylo společenské, jak je patrné z několika základních myšlenek z jeho Interakčního řádu, jeho vliv na konverzační analýzu je patrný a nepopíratelně větší, než vliv Garfinkelovy etnometodologie, která sama slouží spíše jako teoretické zázemí mikroperspektivy KA.

Na tvorbě finální podoby konverzační analýzy pak Harvey Sacks spolupracoval ještě se dvěma lidmi, Emanuelem Schegloffem a Gail Jeffersonovou. Schegloff je profesorem sociologie na Kalifornské univerzitě v Los Angeles, a kromě

konverzační analýzy je nejznámější jeho práce v oblasti interakční lingvistiky. Gail Jeffersonová je pak autorkou nejrozsáhlejšího transkripčního systému jak pro anglický jazyk, tak i obecně. Její zájem však byl multidisciplinární, a tak je v jejích pracích poznat vliv jak sociologie a lingvistiky, tak i antropologie. Zajímavostí je, že se v 80. letech věnovala transkripčním pásků z aféry Watergate a její práce je také využita v pozdějším článku, který se této problematice věnuje, Talking Social Structure od dvojice autorů Harvey L. Molotch a Deidre Boden, který vyšel roku 1985 v Americkém sociologickém časopise. Sociologové zde využívají samozřejmě také své znalosti prací i hlavních tvůrců konverzační analýzy.

¹ Ve smyslu počítačových a konzolových her, které vyžadují více hráčů v různém prostoru, jako jsou multiplayerové hry, nebo pro počítače pak MMORPG (Mass Multiplayer Online Role Playing Games).

2. Konverzační analýza jako sociolingvistická disciplína

Vzhledem ke své historii není konverzační analýza jen čistě souborem lingvistických metod per se, ale má také dalekosáhlý dopad pro různé společenské a humanitní vědy, jako jsou sociologie, kulturní a sociální antropologie.

Američtí antropologové Charles Goodwin a John Heritage se zabývají aktivní využitím konverzační analýzy pro účely antropologie, a to hned v několika ohledech. Zajímá je, jakých dimenzí kontextu je dosaženo jak během jednotlivých komunikačních kol, tak i během jednotlivých sekvencí, dále preference a zdvořilost, také přístup konverzační analýzy k narativům a příběhovému vyprávění a samozřejmě také relevance konverzační analýzy pro antropologii, a to v kontextu jiných antropologických metod (Goodwin, Heritage, 1990, s. 291).

Lingvistická antropologie se pak může díky této metodě zabývat např. tvorbou identity v rámci konverzace, nebo konstrukcí vůdčího postavení ve skupině.

Konverzační analýza se nejvíce využívá v anglicky mluvících zemích, kde má i kořeny, také u nás, v Německu a ve spoustě dalších evropských zemí, avšak je snaha rozšířit ji i na daleko kontroverznější jazyky. Některé výzkumy už proběhly v rámci mayských komunit v oblasti Chiapasu, kde se mluví jazykem Tzoltzil, dále u Tamilů a na jazyce Lue, který je jedním z thajských jazyků jihovýchodní Asie.

Co však některé výzkumníky znervózňuje je to, že přestože existují obecné body, kterými by se analytik měl při své práci řídit, jsou všechny tyto návody ovlivněné konkrétní situací a předmětem výzkumu a nejsou tedy využitelné při jakékoliv příležitosti, nebo jsou až příliš generalizované a neposkytují tedy žádné skutečné vodítko.

2.1 METODY SBĚRU DAT

Pro potřeby konverzační analýzy je nejúčinnějším způsobem sběru dat audio- nebo video- nahrávka volně probíhající konverzace. V mnoha případech audio-nahrávka stačí, ale mimojazykové prvky a neverbální komunikace jsou viditelné

pouze na videu. Za nejjednodušší k získání i k analýze jsou brány nahrávky telefonických rozhovorů, nebo diskuse pouze dvou osob.

Atkinson a Heritage podotýkají, že nahrávání volné konverzace, aniž by do ní výzkumník zasahoval, nebo měnil chování zkoumaného jedince, je jak v sociálních, tak i v behaviorálních vědách ojedinělé a neobvyklé. Většinou jsou využívány rozhovory, experimenty, nebo záznamy v podobě terénních deníků atd. Na rozdíl od výše zmíněných metod trvalý záznam má několik hlavních výhod:

1. Data jsou přítomná pro opětovné provedení analýzy a ověření výsledků, ať už výzkumníkem samotným, nebo kterýmkoliv z jeho kolegů
2. Umožňuje evaluaci pozorování a nálezů veřejnosti
3. Data mohou být využita jiným výzkumníkem s jiným výzkumným záměrem
4. Závěry z dat mohou být později opraveny ve světle nových poznatků (Atkinson a Heritage, 2003, s. 3).

První bod je podstatný už z toho důvodu, že při hloubkových výzkumech není možné předem nic vyloučit jako irelevantní, či nepodstatné. Výzkumník se tedy k materiálu může neustále vracet.

Užívání zrovna volné konverzace s sebou pak přináší hlavně obrovskou bohatost získaných dat, které sahají mimo rámec jediného výzkumu a má proto význam je archivovat.

Avšak nahrávání dat je u KA podmíněno etickými normami a omezeními, tedy nahrávání musí vědět, že jsou součástí nějakého výzkumu a je nutné odpovědět na všechny jejich dotazy. Zároveň však během samotného nahrávání je potřeba omezit jakékoliv rušivé elementy, aby nebyla narušena plynulost a přirozenost jednotlivých reakcí a mluvčích (Hendl, 2005; Hopper, Koch, Mandelbaum, 1986). Je však možné informovaný souhlas získat až po sběru dat jako takovém. Výzkumník pak není nucen odvrhnout počáteční data kvůli vysoké míře zkreslení, způsobené informacemi o výzkumu.

Zároveň je možné využít toho, když mluvčí představují nějakou situaci, když hrají nějakou roli. Teď nemluvíme o hraní rolí, jak tento termín zamýšlel Erving Goffman, ale jako modelovou situaci si představme, že jeden z mluvčích, které nahráváme, má zopakovat to, co říkal někdo jiný. Jeho „hraní si“ na jinou osobu v tu chvíli je taky bohatým zdrojem materiálu.

Se stejným materiálem jako KA pracuje ještě diskursivní analýza. Ta se však od KA liší ve své metodě zpracování dat. Diskursivní analýza se snaží rozšířit lingvistické techniky mimo větné jednotky a to tak, že data získaná nahrávkami kóduje, na základě toho vytváří jednotlivé kategorie diskurzu a formuluje pravidla pro jejich zřetězení, aby oddělila dobře zformované kategorie, od těch špatně zformovaných (Levinson, 2008, s. 286).

2.2 PŘÍPRAVA SUROVÉHO MATERIÁLU K ANALÝZE

2.2.1 Zvukový materiál

Aby byla konverzace dobře analyzovatelná, je nutné ji nejprve přepsat. Přepis výpovědí do souvislého textu a opatření znaménky jsou klíčové pro určení podstatných částí hovoru.

K tomuto účelu slouží tzv. transkripční znaky. Autorem rozhodně nejlepšího transkripčního znakového systému je Gail Jeffersonová (Jefferson, 2004).

Transkripční znaky slouží k zaznačení pauz uprostřed mluvy, zvláštností ve výslovnosti (protážení samohlásek, vynechání hlásek,...), intonace, překrývání hovoru několika mluvčích, přízvuku, atd. Každý výzkumný záměr vyžaduje trochu jiné transkripční znaky, neboť se soustředí na jiné konverzační prvky. Charles Goodwin ve svém díle *Konverzační organizace* (orig. *Conversation organization*, 1981) sestavil takové znaky, které zohledňují i přesun pohledů, mezi jednotlivými mluvčími. Susan Koch pak pro svůj výzkum *Video game talk* využila hudebního notového zápisu, aby sladila hovor lidí při hraní her, se zvuky a hudbou přístroje (Hopper, Koch, Mandelbaum, 1986, s. 177–178).

Podle neúplného seznamu Gail Jeffersonové výše zmíněných jevů, které je možné odhalit a zapsat během přepisů, Alexa Hepburn a Galina B. Bolden shrnuly tyto jevy do pěti základních kategorií:

1. Transkripční plán
2. Časové a sekvenční relace
3. Aspekty pronášení replik a intonace
4. Přepisovatelovy komentáře a místa nejistého poslechu

5. Prvky doprovázející hovor (Hepburn, Bolden, 2013; s. 58)

Transkripční plány se používají k zaznamenání identity mluvčího pokaždé, když je přechod mezi nimi relevantní, dále aby ukazovaly jak byla řeč přesně produkována za sebou. Tedy ne jak byla zamýšlena, ani jak by se měla stát, ale jak se skutečně udála. Třetí věc, k čemu plány slouží je k viditelnému zaznamenání kolizí, overlapů (viz. 3.5), aby bylo možné je porovnat s jiným, případně viditelným chováním (v případě existence fotografií, nebo video-nahrávek).

Mezi časové a sekvenční relace slouží k určení toho, které části hovoru spolu nějak časově souvisí. Mezi takové patří samozřejmě kolize, uzavírání (orig. *latching*). Uzavírání je kolize, která se těsně neudála. V běžném hovoru je typické, že mezi dvěma mluvčími nastává krátké okno, krátké ticho, ale když k němu nedojde a hned na prvního mluvčího naváže druhý, dojde k tzv. uzavírání. Stejně tak může jít např. uvnitř repliky jediného člověka. Když si osoba položí řečnickou otázku a aniž by čekala na odpověď si na ni rovnou i odpoví. Dalším druhem časové nebo sekvenční relace jsou právě třeba mezery nebo pauzy, které se mohou pohybovat od několika desetin vteřin až do několika vteřin (Hepburn, Bolden, 2013; s. 59–61).

Aspekty pronášení replik zahrnují mnoho prvků, intonaci, změnu výšky hlasu, hlasitost, tempo, míru zdůraznění, hlasovou kvalitu a zaznamenávají je v několika různých stupních, v závislosti na tom, čeho chce výzkumník během výzkumu dosáhnout. Ne vždy nutně dochází k zaznamenávání všech najednou.

Přepisovatelovi komentáře slouží jako poznámky k událostem, které mají vliv na chování participantů, ale nemusí být přímou součástí jejich hovoru. Takovými jsou zakašlání, zazvonění telefonu, otevření dveří a příchod dalšího člověka atd. Mohou však takto být zaznamenávány i jiné věci. Často bývají zapisovány do dvojité závorčky. Do hranatých závorek se pak zapisují části hovoru, kterým je velmi špatně rozumět a není tedy jisté, zda byly odposlechnuty správně. Zapisuje se pak nejpravděpodobnější zaslechnutá možnost.

Prvky doprovázející hovor se dělí do tří základních zmapovaných kategorií, avšak samozřejmě je možné jich pozorovat daleko více. V případě, že je při zřetězení slyšitelný dech, obzvláště v některých speciálních momentech, zvýšená respirace se samozřejmě zapisuje, a to několika možnými způsoby, buď jako

poznámka zapisovatele do dvojitých závorek do míst, kde došlo k inhalaci a exhalaci, nebo v případě, že dýchání splývá se slovy, v angličtině je typické používat konsonantu „h“ k označení slyšitelné respirace (Hepburn, Bolden, 2013; s. 65).

Druhým a velice mnohoznačným často zaznamenávaným prvkem je smích. Sama Jeffersonová zachytila několik druhů smíchu a poukázala na jeho nakažlivost. Další výzkumy ohledně smíchu pak provedl Markku Haakana. V sociolingvistickém časopise byly uveřejněny jeho výsledky na výzkum pozice smíchu mezi pacienty a doktory (Haakana, 2002). Později pak porovnával vztah úsměvu a smíchu, a to ze dvou pozic. Úsměv může být užít jako předstupeň pro smích, nebo může být reakcí na smích (Haakana, 2010). Třetí oblastí smíchu, na kterou Hepburn a Bolden upozorňují, pokrývá výzkum Martina D. Lamperta a Susan M. Ervin-Tripp. Tato studie se trefně nazývá Riskantní smích a zabývá se vzájemnými provokacemi, výsměchem, vtipy mířenými na vlastní osobu v generově smíšeném kolektivu (Lampert, Ervin-Tripp, 2006). Zapisování smíchu se podobá zapisování slyšitelné, nebo zvýšené respiraci.

Třetím prvkem je pláč, který sám sestává z mnoha projevů a jeho zapisování je proto nejkomplikovanější. Hepburn a Bolden uvádí jen několik takových projevů, jako je snížená schopnost artikulace, snížená hlasitost mluvy, posmrkávání, dotýkání se tváře, zakrývání tváře, vyhýbání se očnímu kontaktu, utírání očí, naprosté mlčení tam, kde by bylo na místě hovořit, zvýšený hlas, zvýšená respirace (Hepburn, Bolden, 2013; s. 67).

2.2.2 Vizuelní materiál

Holistický přepis empirických událostí, které výzkumník nejen zaznamenal na nahrávací zařízení, ale také sám viděl, do podoby jazykových transkripcí je velice komplikované, a to nejen z hlediska všech výše popsaných prvků, na které musí přepisovatel dbát, ale také z pohledu toho, že při mluvené konverzaci je podstatná také fyzická interakce mezi osobami, kterou musí výzkumník zaznamenat a popsat. To se dá provést za pomoci:

1. Přepisovatelových komentářů
2. Specializovaného notačního systému
3. Vizuelními reprezentacemi (Hepburn, Bolden, 2013; s. 70)

Komentáře přepisovatelů jsou samozřejmě nejobecnější a nejjednodušším druhem záznamů doprovodných událostí, mají mnoho nedostatků a jsou užívány jen jako okamžité poznámky, spíše než že by měly v analýze, nebo pozdějším výzkumu nějakou vážnost.

Specializované notační systémy jsou pak komplikované znakové systémy zaměřující se na jednu věc, např. pohledy očí, nebo souhru dvou věcí, pohledy očí a gestiku, které výzkumník pomocí notace naprosto přesně zaznamenává a během analýzy je schopen rekonstruovat z notace kam se v jednotlivých bodech konverzace mluvčí dívali, nebo jak gestikulovali. Problémem však mohou být do sud nezmapované, nebo neočekávané události.

Nejpřesnější jsou samozřejmě vizuelní reprezentace, jako jsou fotografie, kresby nebo video-záznamy doprovázející transkripce a umožňující tak holističtější reprezentaci zkoumaných událostí (Hepburn, Bolden, 2013; s. 70).

2.3 KRITIKA TRANSKRIPCÍ

I přes absolutní snahu výzkumníků a přepisovatelů využít co nejvíce prostředků a znalostí, i tak ale bývají často napadáni z nedostatečné systematickosti ve využívání jednotlivých výše zmíněných prvků, nebo právě naopak, že taková komplexnost není třeba, není-li konverzace sama osobě cílem, ale jen prostředkem. Někteří autoři pak napadají fonetické přepisy, které podle nich způsobují, že mluvčí působí hloupě a nevdělaně (Hepburn, Bolden, 2013; s. 74).

Samozřejmě veškeré tyto námitky, ať už považované za více, či méně podstatné, nebo závažné, byly postupně smeteny ze stolu jako pro výzkum nevýznamné, neboť např. právě analytické transkripce nemají nic společného s lingvistickou sofistikovaností osob.

Avšak transkripční systémy mají svá omezení, které každý, kdo s nimi pracuje má možnost odhalit a vědeckou práci pak přispět k jejich odstranění.

2.4 ZÁKLADNÍ METODY KONVERZAČNÍ ANALÝZY

V závislosti na třech základních prvcích konverzace, kterými jsou výměna replik, organizace sekvencí a opravy, rektifikace a kolize (podrobně viz. 3.1, 3.2, 3.3), definovali Hopper, Koch a Mandelbaum několik základních předmětů výzkumu:

1. Jak participanti konverzace dosahují plynulé výměny replik?
2. Jak partneři udržují výrokové sekvence delší než jedno výrokové kolo?
3. Jak mluvčí koordinují mluvení s pohledem, pohyby a jinými činnostmi?
4. Jak partneři identifikují a opravují problémy v interakci?
5. Jak funguje konverzační funkce v konkrétním prostředí, jako jsou interview, soudní slyšení, nebo karetní hry? (Hopper, Koch, Mandelbaum, 1986, s. 169–170).

Aby však byl výzkum možný, je nejdříve potřeba sesbírat data a zpracovat. Proto výzkum pomocí KA probíhá v několika fázích: nahrávání dat (viz. 2.1), transkripce (viz. 2.2), samotná analýza a na závěr vypracování výzkumné zprávy.

Jednou z hlavních metod je analýza pomocí sekvenčního dělení. Neboť není možné zkoumat jednotlivé promluvy, či repliky, když je vyjmeme z kontextu, tedy když mají tzv. nulový kontext, nebývají hovory děleny podle replik, ale podle sekvencí. Sekvence jsou specifické hovorové jednotky, které spojují jednu a více replik a poskytují tak minimální nezbytný kontext.

Minimálním nezbytným kontextem mám na mysli otázku před uvedením odpovědi (případně vysvětlení druhého mluvčího, proč otázka před odpovědí nebyla přítomna), odpověď následující po otázce (případně vysvětlení druhého mluvčího, proč odpověď nebyla přítomna, nebo zaznamenání výpovědi, která sloužila k úmyslnému vyhnutí se odpovědi), atd.

O podobách a charakteristikách sekvencí budeme podrobně hovořit později.

Paul ten Have uvádí konkrétně sedm základních kroků, a s nimi spojená omezení, kterými by měl každý konverzačně analytický výzkum projít:

1. Sběr materiálu za využití nahrávek – už tento proces je silně selektivní a závisí nejen na výzkumné otázce, ale také na osobnosti výzkumníka
2. Tvorba transkriptů – zaznamenává se, co bylo řečeno, a v případě, že to souvisí s výzkumem, i mimojazykové prvky konverzace (gesta, smích, posturika,...)

3. Výběr analyzovaných jednotek – je závislý na druhu výzkumu, někdy bývají z konverzací vybírány jen repliky uvozující konverzaci, nebo ji zakončující, jindy to mohou být jen repliky obklopující určité slovo, nebo slovní spojení (např. smrt, nemoc)
4. Snaha o porozumění daným epizodám² – výzkumník využívá jen svůj zdravý rozum a jeho typifikace, tedy jaký účinek mají epizody, tedy co činí a jak se tyto činnosti spojují
5. V této fázi výzkumník využívá svých znalostí, jako člena dané skupiny, aby porozuměl vzniku a zakončení daných epizod a sekvencí
6. Je možné podpořit závěry ze studovaných epizod částmi konverzace, které zkoumaným oblastem předcházely, nebo které následovaly bezprostředně po nich – dá se totiž předpokládat, že v nich budou implicitní odkazy na zkoumaný fenomén, či epizodu
7. Na závěr je potřeba zkoumanou epizodu porovnat s jinými takovými příklady, neboť konverzační analýza je téměř vždy komparativní (ten Have,)

Body 3 až 5 včetně se pak vyznačují neustálým opakováním krátkých, asi pětisekundových úseků, kdy si spolu s nahrávkou pročítáme transkript, abychom našli klíčové segmenty a zákonitosti, které segmentům velí. Spousta výzkumník každý úsek poslouchá až dvacetkrát. Občas se doporučuje poslouchat nahrávky ve více lidech, každý výzkumník si všimne něčeho trochu jiného, nebo zaznamená to, co kolega přehlédl.

Je samozřejmě možné poslední, komparativní, bod analýzy vynechat a zkoumat jediný případ jediné epizody, v takových případech se jedná o případovou analýzu (orig. single case analysis), ale obvyklejší jsou tzv. kolektivní studie (orig. collection studies).

Jack Sidnell pak nabízí podobný, i když stručnější postup v analýze:

1. Pozorování
2. Identifikace a sběr fenoménů
3. Popis průběhu (Sidnell, 2013)

² Epizodami máme na mysli jednotky vybrané pro analýzu, které mohou a nemusí zahrnovat širší kontext.

Při konstrukci tohoto možná až příliš bazálního schématu se odvolává na Sackse, obzvláště pak co se týče primárnosti pozorování. Je jasné, že abychom mohli postupovat k další kroků, musíme nejdříve sesbírat dostatečné množství materiálů, které musíme poslechnout, odpozorovat dostatečné množství přirozeně probíhajících konverzací a interakcí.

Sidnell poznamenává, že členové interakcí nikdy nevytváří nesmyslné reakce, tedy že každý krok konverzace vždy má nějaký smysl, a abychom zjistili jaký, musíme se uchýlit k pozorování, abychom tento smysl zachytili a případně mu dali, v kontextu jiných, stejných, či podobných, prvků, dali i řádovost. Někdy jsou prvky natolik mimo-řádné, že musí být výzkumníci téměř zavalení daty, aby tímto mimo-řádným datům udělili řádnost a pravidelnost.

Pak dodává, že tedy nemůže existovat seznam věcí, které máme hledat, protože tím by celá analýza ztratila smysl, ale jsou známa jen místa, kde máme dané konverzační prvky hledat (Sidnell, 2013; s. 87).

Jako popis průběhu, nebo popis praktiky Sidnell vybírá konkrétní příklad Heritageova výzkumu týkajícího se konverzačních tokenů, které oznamují změnu stavu u jedince, konkrétně povzdechu „oh“. Heritage poznamenává, že i přes obecnou představu, že většina částí promluvy, zařazovaných do tzv. kanálů v pozadí, nebo tzv. signálů nepřerušované pozornosti, má ještě další specifické vlastnosti a úkoly, jako právě výše zmíněné „oh“, které podle něj značí, že osoba prošla nějakou změnou ve znalostech, informacích, orientaci, nebo uvědomění (Heritage, 1984; s. 299).

„Oh“ tedy znamená obecně nějakou změnu stavu u mluvčího, která tak identifikuje předchozí hovor jako v jistém směru informativní, neboť tuto změnu způsobil. Avšak tento konverzační prvek může mít i další účely, jako narušovat vývoj hovoru, nebo vytvářet další interakční cíle (Heritage, 1984; s. 335).

3. Výstavba konverzace

Konverzační analýza zkoumá několik základních jednotek, které tvoří konverzaci, a které sama odhalila a definovala. Těmi jsou organizace střídání replik mluvčích, organizace sekvencí, akční formace a opravy a kolize.

3.1 REPLIKA JAKO ZÁKLADNÍ KÁMEN?

Při prvotním rozkladu konverzace, nebo při jejích transkripčních se oddělují zvláště repliky každého mluvčího, avšak význam jednotlivých replik zvláště je převážně sémantický a nepřekračuje jednotlivého mluvčího. Ač jsou repliky fokusované na konkrétního posluchače a tedy jemu přizpůsobeny, konverzace vzniká až v případě dvou a více replik, přičemž druhou replikou může být i gesto nebo zvuk.

Navíc je to právě větší množství replik, které nám umožňují zkoumat jejich střídání, sekvence a vzájemné opravy mluvčích.

Analýza replik neprobíhá samostatným rozbořením jednotlivých promluv, ale tím, jak jsou spojovány a jak si mluvčí repliky vyměňují (orig. Turn-taking). Výměna replik je základní součástí jakékoliv konverzace, konkrétně její primární formou organizace.

Ve své ideální podobě funguje takto: Jakmile jeden mluvčí, A, domluví, nastoupí druhý mluvčí, B, který byl dříve posluchačem. Samozřejmě situace je komplikuje, když se přidá mluvčí C. Ten pak mohl a nemusel být dříve posluchačem.

Její podstata a fungování jsou obecně neměnné, ale neboť se individuálně mění její jednotlivé prvky, využívá se k pochopení sociální struktury. Také pracuje s úmyslnými či neúmyslnými přerušeními, skákáním si do řeči apod.

Ideální forma střídání je však do jisté míry skutečností. Jak uvádí Levinson, mezi jednotlivými mluvčími bývají pauzy jen v rámci mikrosekund a daleko méně než 5% konverzace probíhá v tzv. overlapu.

Overlap je kolize, situace, kdy mluví více mluvčích najednou. Stejná série pravidel zajišťující hladké probíhání výměny replik funguje i při hovorech, kdy si lidé nestojí tváří v tvář (Levinson, 2008, s. 296–7).

Schegloff, Sacks a Jeffersonová také uvádí pravidla pro konstrukci jednotlivých výměn a pro vybírání mluvčích, které slouží k tomu, aby konverzace probíhala s minimálním množstvím mezer a kolizí. A jsou to tyto:

1. Transitní relevance konstrukčních jednotek:
  - a. Obrat je konstruován tak, že současný mluvčí vybere následujícího
  - b. Obrat je konstruován tak, že se následující mluvčí vybere sám
  - c. Obrat je konstruován tak, že mluvčí mluví, dokud není jedním z předemšlých způsobů vybrán nový mluvčí
2. Pokud selžou podle relevance konstrukční jednotky a,b,c, tak dojde k návratu a celý proces se opakuje.

Opravování chyb bylo třemi výše zmíněnými autory řazeno do střídání replik mluvčích, zde jsou však zmíněny zvlášť.

3.2 ROLE JAKO INTERAKČNÍ NÁSTROJ

KA byla vytvořena jako přístup k analýze způsobů uvažování a vyvozování důsledků, které ovlivňují produkci a poznání srozumitelných způsobů jednání. To zaručuje spojení úspěšné interpretace kontextu a zvolení vhodného jednání. Stejně jako slova a věty nejsou vzájemně oddělené, ale kontextově propojené, tak probíhá neustálá reinterpetace a kontextové vztahování.

Proto musí mít KA vždy na paměti dvě základní fakta:

1. V rámci konverzace jsou uděleny dvě role, a to mluvčího a posluchače. Dříve byla role posluchače marginalizována, ale KA posluchače emancipovala na základě předpokladu, že jako mluvčí má možnost tuto roli odmítnout, stejně tak má tuto možnost i posluchač.
2. Konverzace je tvořena na základě fenoménu zvaného: design recipienta. To znamená, že jakýkoliv hovor je přizpůsobován znalostem, slovníku a schopnostem předpokládaného, nebo skutečného recipienta.

Během interakce však dochází ke střetu dvou a více osob, tedy takového množství společenských subjektů. Pro společenské a humanitní vědy měla tato metoda sloužit, jak už bylo řečeno výše, ke zkoumání sociálních rolí, jak jsou

reprezentovány a jak se s nimi jednotlivec identifikuje. Každá osoba má totiž ne jednu, ale mnoho takových sociálních rolí.

Goffman pak hovoří o tom, jak se tyto sociální role projevují v interakci s druhými, jak se projevují chtěné role, co se děje, když je dodržujeme, když pátráme po informacích o sociálních rolích druhých, nebo právě jak druzí reagují, když očekávané porušujeme (Goffman, 1999). Všechny tyto události se samozřejmě svým specifickým způsobem podepisují na konverzační úrovni interakce, a to nejen na tónu, hlasitosti, ale také na množství možných kolizí atd.

Jednou z takových rolí může být role studenta, která je udržována mezi ostatními studenty, nebo i mezi vyučujícími, v kontaktu s matkou však tato sociální role podléhá sociálnímu tlaku a mění na roli dcery. Stejně tak matka je matkou jen v kontaktu s dcerou a to většinou jen s vlastní. Snaží-li se uplatnit tuto roli v neplatné situaci, např. na staršího muže na veřejném prostranství, dochází pak ke konfliktu, jak ke konfliktu rolí, tak i ke konfliktu konverzačnímu.

3.3 DISTRIBUCE ROLE MLUVČÍHO

Střídání replik závisí na množství osob přítomných při dané konverzaci. ve své základní podobě, kdy mluvíme jenom o dvou osobách tak to funguje následovně: Hovoří mluvčí A a jakmile svou repliku ukončí, nastupuje na jeho místo mluvčí B, který byl prve posluchačem a novým posluchačem se stává původní mluvčí A. Samozřejmě v případě více možných mluvčích a posluchačů není volba konkrétního jediného mluvčího většinou možná. Jak to tedy v takovém případě funguje?

Schegloff, Sacks a Jeffersonová popsali a definovali několik technik, které jsou užívány jako síto, pomocí něhož je vybrán další mluvčí. Je třeba zdůraznit, že druhotným účelem těchto technik je zajistit, aby konverzace probíhala s minimálním množstvím mezer a kolizí.

Techniky konverzačního obratu:

1. Transitní relevance konstrukčních jednotek:
  - a. Obrat je konstruován tak, že současný mluvčí vybere následujícího
  - b. Obrat je konstruován tak, že se následující mluvčí vybere sám

- c. Obrat je konstruován tak, že mluvčí mluví, dokud není jedním z předem-
šlých způsobů vybrán nový mluvčí
2. Pokud selžou podle relevance konstrukční jednotky a,b,c, tak dojde k návratu
a celý proces se opakuje.

3.4 SEKVENCE

Jak už bylo zmíněno výše, sekvence je kontextové spojení jedné a více replik.

V rámci sekvence funguje tzv. sekvenční návaznost (orig. sequential implicativeness). Sekvenční návaznost je pak právě ten stav, kdy jedna replika očekává jednu určitou reakci, nebo malý soubor akcí, které jsou dalšímu mluvčímu k dispozici (Atkinson a Heritage, 2003, s. 6).

Sekvence se skládá z tzv. sousedících párů (adjacency pairs). Jejich specifí-
ností oproti je to, že ve správné podobě obsahují vždy jen dvě repliky. Příkladem
sousedícího páru jsou pozdravy (Ahoj – Ahoj/Čau, Nazdar,...), otázka a odpo-
věd' (Jdeš? – Ano/Ne), atd.

Druhá část páru je pevně svázána s první částí, je na ní závislá. Nebo taky
opačně řečeno, první část páru omezuje výběr možných druhých částí páru.
V rámci páru však můžu dojít k několika druhům anomálií. První část páru ne-
musí být pochopena a reakce je nepatřičná a ruší tedy funkční pár, avšak vytváří
pár nový, i když anomální. Nebo nemusí proběhnout druhá polovina páru z ně-
jakého důvodu vůbec. Pak je pár narušen úplně. Třetí verze je taková, že místo
dvojice, páru, vzniká trojice, např. když druhá strana na otázku reaguje otázkou
(Jak ses sem dostal?/Jak ses sem dostal ty?). (Levinson, 2013; 108–109)

Avšak první část páru často chodí bez nápovědy, jaká akce má být provedena
(když pomíneme pár výše zmíněných očividných příkladů). Sousedící páry tedy
mohou být velice náchylné k desinterpretaci, což je pravděpodobně jeden z dů-
vodů k zapojení úvodních frází (Levinson, 2013; 109). Ty bývají zapojeny někdy
po předchozí interakci a mohou nejen osvětlit následující pár, ale často také při-
spívají ke kumulování narušené interpretace.

Součástí sekvence často bývá ještě třetí replika, kterou Schegloff nazývá
oprava na třetí pozici (orig. third position repair). Tato replika, je-li přítomna,

slouží k potvrzení porozumění mezi mluvčími, případně k nastolení porozumění,
a to opravou druhého mluvčího prvním, když k pochopení nedošlo.

Oprava na třetí je výsledkem kuriózního faktu, který zmiňují Atkinson
s Heritage. Každý jedinec, který se kdy účastnil konverzace, nebo jí přihlížel, je
vlastně nevědomky amatérským konverzačním analytikem. Takováto soukromá
vnitřní analýza slouží k pochopení konverzace a vytvoření následné správné re-
akce. Kdyby k analýze jednotlivými mluvčími nedocházelo, strávili by mluvčí
více času vzájemným opravováním a k původnímu tématu konverzace by se už
nikdy nevrátili. (Atkinson & Heritage, 2003; s.)

Právě kvůli opravě na třetí pozici a akcím, které následnou reakci přímo
vyžadují, jako je pokývání hlavou, nebo smích, se častěji pracuje s teorií násled-
ného umístování replik, která právě s takovými prvky konverzace pracuje.

Teorie následného umístování se zaměřuje na širší kontext a jednání je pak
podle ní konceptualizováno v jediném okamžiku jako kontextuálně vytvářené
a zároveň kontextuálně obnovované. Toto má dva hlavní důsledky:

1. Kontext v takovémto pojetí není statický, ale dynamický
2. Interpretace musí sahát mimo dané jednání, tedy k událostem před ním a ko-
lem něj.

3.5 OPRAVY, REKTIFIKACE A KOLIZE

Opravy a kolize (orig. repairs and overlaps) jsou podstatnou, i když ne převažu-
jící, součástí konverzace. Jeffersonová, Sacks a Schegloff se jimi pak zabývají ze tří
hlavních hledisek:

1. Slovní spojení sloužící k vyrušení, nebo převzetí aktivní role, tedy autor těchto
replik se stává novým mluvčím ze své vůle, takovými jsou třeba konverzační
prvky: Promiňte., Mohu se zeptat?, atd.
2. Opravování několika chyb záraz. To se děje přímo ve středu samotného me-
chanismu, a to se narušením jeho procesu.
3. Situace, kdy systém přebírání slova nutí k opravám jiného druhu, než sys-
témového. Jak sami vysvětlují, pokud není oprava provedena samotným

chybujiícím, je opravena v následujícím kole následujícím mluvčím, tedy řídí se jakýmiisi opravnými sekvencemi (Jefferson, Sacks, Schegloff, 1974, s. 724).

3.6 AKČNÍ FORMACE

Stephen C. Levinson užívá pojem akční formace ve smyslu Schegloffa a zkoumá jím tak, jak jsou jednotlivé prvky interakce mluvčím užívány, tedy jakou mají formaci, aby bylo jeho kolo rozpoznáno jako specifická akce (Levinson, 2013; 110).

Součástí akční formace je pak akční askripce. Jedná se o připsování akce, které je odhaleno druhým mluvčím během reakce na prvního mluvčího (Levinson, 2013; 103). Je-li tato reakce neopravena, je možné předpokládat, že připsaná akce byla správná, nebo alespoň adekvátní a není tedy nutné ji opravovat.

Zároveň se Levinson (2013; 116–117) také ptá, do jaké míry jsou akce detailně lingvisticky kódovány předem, a do jaké míry je jejich připsování závislé na průběžném pozorování složitěho globálního a sekvenčního kontextu.

V akční askripci hraje roli několik faktorů, jako je jejich modalita, kontext probíhající aktivit, širší institucionální rámec, sociální role participantů, atd. Klíčovou roli však hrají pouze dva základní faktory, a to jsou lokace a design obrátů.

Jak už bylo zmíněno výše, sekvence se skládají z obrátů a stejně tak přilehlých párů. Zatímco však může mít sekvence mnoho obrátů, může se skládat jen z omezeného množství přilehlých párů. Sekvence se tak podílí na akční formaci a askripci dvěma způsoby:

1. Umístění obrátu na sebe okopíruje sekvenční očekávání akčního obsahu
2. Samotný fakt, že akce je součástí sekvence, která jej přesahuje, mění její charakter (Levinson, 2013; 110)

Výše jsme mluvili o vysoké možnosti desinterpretace přilehlých párů v sekvenci, tím Levinson zdůvodňuje své užití pojmu akční askripce, místo akčního rozpoznávání. Jedná se totiž o vzájemné vyjednávání dvou stran, kdy obě strany připsují vzájemnému jednání určitý akční význam, tedy nejde o rozpoznávání (Levinson, 2013; 103).

Design obrátu se pak užívá k vyjadřování zamýšlené akce. Jak se zdá, tak všechny jazyky rozlišují mezi základními větnými konstrukcemi, jako jsou oznamovací, tázací a rozkazovací věty. I když mezi větnými typy a typem akce není přímá korelace, hrají i tak větné konstrukce určitou roli v akční askripci. Ovšem vzhledem k tomu, že existují stovky různých akcí, není možné na jejich klasifikaci užít pouze gramatické formy (Levinson, 2013; 110).

Mezi nejčastější formy akčního typu ve všech analyzovaných jazycích patří právě otázky. Levinson pak využívá jako příklad dva typy otázek, žádosti a nabídky.

Žádosti mohou mít opakující podobu, bývají nepřímé a vznášejí často otázku ohledně sociálního vztahu obou stran interakce (Levinson, 2013; 115).

U nabídek využívá výzkum Traci S. Curl Offers of Assistance: Constraints on syntactic design, kde Traci Curl uvádí tři druhy příležitostí pro nabídku:

1. Nabídka je poskytnuta po nějakém úvodu a pak dochází k formě: Jestliže X, pak Y.
2. Během interakce se pomalu vynoří skutečný problém a druhá strana se nabídne: Chceš, abych X?
3. Problém je jasně nastíněn a nabídka je provedena náhle, často v kolizi a může mít mnoho různých formátů, např.: Mám s sebou přinést X? (Curl, 2006; 1259)

4. Základní témata konverzační analýzy

4.1 OSLOVENÍ V KOMUNIKACI

V komunikaci s druhými lidmi využíváme nejrůznějších kontaktních prostředků. Mezi velmi významné patří oslovení³, na něž se váže již dlouholetá problematika konkurence vokativu s nominativem. „*Pouze u části substantiv, u adjektiv a zájmen, číslovek se jeho tvar shoduje s tvarem v nominativu.*“ (Hubáček aj., 2002, s. 92) Tyto případy však nebyly předmětem našeho zkoumání, zabývali jsme se oslovovacími prostředky, u nichž se nominativní a vokativní tvar liší. V prvních dvou kapitolách stručně referujeme o charakteristice vokativu v české lingvistice, ve 3. a 4. kapitole se věnujeme konkurenci vokativu s nominativem, v 5. kapitole nastiňujeme možné příčiny této konkurence, 6. kapitola je věnována praktickému výzkumu (ověřování tezí prostřednictvím korpusových dat) a závěrečná kapitola obsahuje kromě shrnutí i vysledované vývojové tendence v této oblasti. Práce obsahuje také přílohy, které se vztahují k pozorování této pádové konkurence v korpuse, tedy ke kapitole 6.

4.1.1 Charakteristika vokativu jako typu oslovení v češtině

Vokativ je provozován v češtině, v obou lužických srbštinách, polštině, v ukrajinštině, běloruštině (zde patří k vysokému stylu), bulharštině, makedonštině, chorvatštině a srbštině. Ve většině slovanských jazycích lze pozorovat tendence vytěsnění vokativu z paradigmatické. Ruština, slovenština a slovinština vokativ již nahradila nominativem. Miko (1962, s. 103) hovoří sice o pozůstatcích vokativu ve slovenském jazyce, kdy vedle sebe fungují dublety typu bratu × brat, pane × pán apod., avšak vokativ je zde chápán příznakově (oslovení expresivní, familiární, slavnostní atd.).

3 Oslovení je morfologicko-syntaktický jev, kdežto pád substantiva je jen jednou jeho složkou, proto oslovení chápeme jako komplexní jev, který nelze ztotožňovat s pádem. (Miko, 1962, s. 102)

V českých mluvnicích se lze dočíst, že vokativ slouží k označení adresáta projevu. Nesplňuje však definici pádu, neboť syntakticky stojí „*mimo větu*“ (Hubáček aj., 2002, s. 92), je to „*gramatický prostředek signalizující uzavřenost výpovědi*“ (Uličný, 1984, s. 37) Vokativ tedy nevyjadřuje vztah k ostatním složkám věty, nýbrž se vztahuje přímo ke komunikaci. Mluvnice češtiny 2 (1986, s. 53) ho označuje za pád „*postojový s vyhraněně komunikačními funkcemi*“, což koresponduje s pojetím Příruční mluvnice češtiny (2003, s. 235), kde je vokativu přisouzeno nejen samotné oslovení, ale i hodnocení adresáta. Vokativ „*je tedy formou postoje (de Groot), apelu (Kurylowicz), ovšem v jiném smyslu než celek struktury výpovědi. Je to tedy zcela odlišná relace, která je vřazována do soustavy pádů jenom proto, že jako „pojmenované ty“ je formou substantivum, neboť jazyk je s to učinit adresátem pouze fenomén chápaný jako substanci.*“ (Kořenský, 1972, s. 15)

Kořenský (tamtéž, s. 15) dále uvádí, že sekundárně může být mluveno o adresátovi. Adresát se stane jedním z elementů strukturní reality, stává se tak tedy centrem pozornosti mluvčího. Vokativ je pak funkčně podobný nominativu. Jde o relaci „*vedení do vztahu*“ s celým obsahem výpovědi. (Srov. *Novák půjde ke mně. Nováku, pojď ke mně. Novák, pojď ke mně.*) – to je právě jeden z hlavních důvodů pro vysvětlení tendence nahrazování⁴ – shodnost výrazové formy nominativu s vokativem. Přístupy jednotlivých badatelů k vokativu jsou odlišné, např. Hjelmslev a Jakobson vokativ ani za pád nepovažují, zato Kurylowicz, Skalička a de Groot ano, Kořenský zastává názor, že vokativ patří do složky struktury pádu pouze sekundárně a zprostředkovaně.

4.1.2 Další sémantická a syntaktická interpretace vokativu

Oslovení může být samostatnou výpovědí, která má svou formálně gramatickou stránku, jež zahrnuje i stránku pragmatickou (postoje mluvčího k propozitivnímu obsahu). Užití oslovení předpokládá navázání (či přítomnost) přímého vztahu mluvčí – adresát. Oslovení (např. *Evo*) je adresou výzvy, sémantiku tvoří označení adresáta, pragmatické je právě ono navázání vztahu mluvčí – adresát,

4 Další hypotézy o možných příčinách konkurence vokativu s nominativem viz níže.

formálním odrazem sémantiky je jméno (Eva) a formálním signálem vokativu je exponent (-o). (Svobodová, 1987, s. 8n)

Sgall (1976, s. 107) pojednává o postavení vokativu ve významové stavbě věty a argumentuje pro chápání vokativu jako pádu právě jeho vztahy k nominativu a jiným pádům (neutralizace, homonymie, konkurence), v souladu se Šmilauerem (1966, s. 108) považuje vokativ ve skladbě české věty za samostatný větný člen. Vokativ však může být součástí tzv. vokativní věty (Kopečným (1962, s. 23) je považována za větný ekvivalent). Sgall upozorňuje i na další funkci vokativu, a to na vokativ jmenovací, jenž lze chápat synonymně k nominativu jmenovacímu jako aktant výsledku. Ve významové stavbě věty vokativ jako jednotku tektogramatickou lze chápat jako „hloubkový podmět věty“. Sgall se však přidržuje tradičního pojetí chápání vokativu jako oslovení syntakticky z věty vyčleněného.

Uličný (1984, s. 37) uvádí, že „vokativ je výrazový prostředek nestrukturotvorný, s výjimkou volného místa (neintenčního) pro přívlastková doplnění.“ Podle Svobodové (1987, s. 71) může být výrazovým prostředkem adresy výzvy kromě substantiv i vedlejší věta podmětná – *Kdo měříte nad dva metry, pojdte se mnou!* – dále také personálně numerální exponenty slovesa, zájmena a atributivní vazby. Všechny tyto prostředky Svobodová nazývá vokativními elementy. Případy typu *ty nešiko* mají svůj vlastní propoziční obsah (*ty jsi nešika*) a jsou považovány za samostatné výpovědi. (tamtéž, s. 12) Substantivum ve vokativním tvaru může mít pozici preklauzální, interklauzální i postklauzální. Svobodová (tamtéž, s. 91) na svém zkoumaném textu dokládá, že z pragmatického hlediska bývají preklauzální vokativy příznakové a postklauzální nepříznakové, avšak sémanticky příznakové vokativy mohou stát před klauzí i za ní, ale lze vysledovat tendenci objeovat se příznakově v pozici postklauzální. Svobodová ve svém excerpovaném materiálu vyhodnotila převládu kladných hodnocení v preklauzální pozici, v interklauzální a postklauzální pozici převládala hodnocení záporná.

Trost (1948) označuje vokativ jako jmenný imperativ, Svobodová (1987, s. 12) uvádí možnost považovat imperativní slovesný tvar (díky svým personálně numerálním exponentům) za slovesný vokativ (např. *Přines vodu!*). Většinou jeví uvedených v tomto odstavci se nebudeme dále zabývat, jejich nastíněním jsme cílili pouze uvedení do problematiky.

4.1.3 Vokativ vs. nominativ v pragmatice a konverzační analýze

Z pragmatického hlediska je užití vokativu vázáno na indexový výraz označující druhou osobu. Tuto přímou identifikaci lze provést oslovením, a to buď jménem, nebo určitou sociální rolí. Jak ukazuje srovnání imperativních vět *Pojď sem ty můj mazánku!* × *Pojď sem ty můj mazánek!*, „*Pojď sem ty můj mazánek!*, je *ty/vy* v *takových větách* spíše ve tvaru vokativu, i když se to na jeho formě neprojevuje.“ (Hirschová, 2009, s. 73)

Hirschová tvrdí, že pane nefunguje v oslovení jako naprostý vokativ substantiva pán, ale jako honorifikum (a to i při uvádění se jménem v nom. sg.), proto je možné pane Nováku i pane Novák, pane doktore i pane doktor. Za nezdvěřilé se pokládá oslovení s formou příjmení ve tvaru nominativu (bez pane, paní, kolego nebo jiného označení + vykání (Novák, co tady děláte?)), je to oslovení přízračné pro komunikaci z nadřazené pozice (např. v armádě) a signalizuje, že mluvčí nebere ohled na adresáta. Čmejrková (1996, s. 42) tvrdí, že „oslovení *Novák k tabuli* nebo *Novák*, *nevyrušovat* je situačně přízračné a mimo školu nemyslitelné.“

Čechová (2008, s. 138) uvádí, že „oslovení typu *pane Nováku* je spisovné, *přesahující z oblasti neutrální do knižní*.“ Oslovení typu *pane Novák* řadí do běžnědorozumivacího stylu, upozorňuje na to, že tato pádová kombinace je možná pouze s apelativem pán a je častější u některých příjmeních více než u jiných. Výskyt samotného příjmení v nominativu omezuje na méně aktivy projev.

V Kapitolách z praktické stylistiky (1957, s. 48) je upozorněno na stylové rozlišení oslovení *pane doktor*, *pane učitel*, *pane Hanuš* apod. – *pane doktore*, *pane učiteli*, *pane Hanuši*. První příklad (*pane doktor*) je považován za lidový, lze však sledovat průnik i do projevů hovorových, protože druhá podoba (*pane doktore*) je varianta spisovná a může být podle autorů pocíťována jako poněkud oficiální.

Podle Mathesia nahrazování vokativu nominativem odkazuje zřejmě na vliv německý (i jiný). Mathesius tuto problematiku považuje za jev vztahující se výhradně k hovorové češtině, popřel formulaci Kopečného, že užití vokativu je cosi důvěrného a také, že vokativní tvar bývá chápán jako méně zdvořilejší. Konkurence vokativu s nominativem by si podle jeho názoru zasloužila podrobnější zkoumání. Trost spatřuje pravidelnost užití nominativu v oslovení v některých

nářečích. Hovoří dokonce o užití nominativu v souvislosti s emocionálním voláním, kdežto vokativ signalizuje pouhé oslovení. Uvádí, že pokud se v kyjovském nářečí užíje místo vokativu nominativ, lze to interpretovat jako převahu mluvčího nad adresátem, „*nebo také výraz přílišné důvěrnosti.*“ (1948, s. 34) Dnes se nám opravdu může zdát poněkud zvláštní Trostovo vysvětlení, že užití nominativu může vyjadřovat i slušnost mluvčího, úctu k adresátovi, jehož se hovořící nechce „*přímo dotknout výzvou.*“ (1948, s. 35) V dnešních lingvistických pracích se však dočteme, že užití nominativu namísto vokativu je považováno za příznakové, málo frekventované a jeho užití je spojováno nikoli s příznakem kladným (jak tomu bylo u Trosta), nýbrž s příznakem záporným. Bývá to vysvětlováno následovně – nominativem se oslovuje člověk podřadný/podřízený, např. v prostředí vojenském.

Mathesius (1923) upozorňuje, že charakteristika vokativu jako méně zdvořilého se nehodí pro hovorovou češtinu a že tendence u jmen mužského a ženského rodu jsou odlišné. „*Zato zase nastoupil nominativ pravidelně za vokativ u mužských jmen spojených s titulaturou: pane učitel! pane přednosta! pane továrník! pane Novák! pane Červinka! — to není ovšem tvar vyžadovaný a užívaný ve škole, ale mimo třídu a školu slýcháme často i pane profesor!*“

4.1.4 Konkurence – proč?

Jak je možné, že se výpověďotvorným prostředkem apelu stává v některých komunikačních situacích nominativ? Jednou z často uváděných motivací, proč mluvčí užíje nominativu namísto vokativu, je, aby se vyhnul komplikacím v podobě alternace konsonantů. Podle našeho názoru lze jednoduše říci, že se jedná o jakýsi druh ekonomičnosti (přesněji pohodlnosti), kdy mluvčí navíc nemusí nad příslušným vokativním tvarem přemýšlet. Druhým důvodem může být vyvolání nežádoucí konotace (srov. pane Vokurko, pane Polívko × pane Vokurka, pane Polívka apod.). Užití nominativního tvaru v oslovení (především v emailové korespondenci) může být podle nás ovlivněno mimo jiné i využíváním programů na rozepisování hromadné pošty (tzv. email sender – Vážený/vážená Josef Novák).

Výše uvedené teze jsme se snažili ověřit pomocí korpusových dat. K oslovením budeme přistupovat s důrazem na pragmatické kritérium neutrálního

a hodnotícího (kladného a záporného) významu. K tomuto účelu jsme využili materiálů Ústavu českého národního korpusu. Pracovali jsme s korpusy SYN2006PUB (obsahuje publicistické texty z let 1990–2004, 300 mil. slov), SYN2005 (z největší části obsahuje literaturu, pak publicistické a odborné texty) a SYN2000 (texty z let 1990–1999, velikostně odpovídá SYN2005, tj. 100 mil.). Vzhledem k rozsahu této práce jsme se zaměřili pouze na dvoučlenná oslovení, z nichž první člen je vyjádřen jménem obecným. Z našeho pozorování vyplynulo, že ve slovních spojeních substantiva ve vokativu se substantivem v nominativu převažovala spojení s apelativem pane v kombinaci s propriem (mužským příjmením). Výjimečně se vyskytovaly případy, jež jsou užívány převážně v kontextu emocionálním (*člověče zlatá*), dále případy aktualizované, sloužící nikoli jako oslovení (*Moravěnko milá, panenka Mária*). Zajímavým prvkem bylo zastoupení kombinace dvou apelativ: *pane doktor, pane přednosta, pane mistr, pane příslušník, pane zvukař, pane šéf, pane direktor, pane papež, pane redaktor, pane kouzelník, pane řidič, pane prezident* atd. Navíc se ne vždy se jednalo o kontext expresivní, výskyt těchto jevů byl nejčastější v beletrii.

Kvantitativní analýzou jsme zjistili, že výskyt spojení pane+vokativ (9161 výskytů) je v korpusu SYN2005 přibližně pětkrát častější než pane+nominativ (1710 výskytů), v korpusu SYN2006 je však frekvence užití vokativu s nominativem šestkrát nižší (pane+vokativ – 4524, pane+nominativ – 715 výskytů). Nelze z toho však ihned vysuzovat, že se jedná o jakousi tendenci v oslovování v publicistických textech. K takovému závěru by se však mohlo dospět po náležitě podrobnější analýze. Jedná se o pouhé přiblížení dat, bylo by potřeba materiál protřídit, jelikož se s požadovanými daty zobrazily i příklady, v nichž se nominativní tvar slova shoduje s vokativním, popř. další výjimky, které korpusový manažer není schopen automaticky roztrždit. Výše zmiňovaná analýza by však přesahovala rámec této práce. Z nastíněné problematiky jsme se zaměřili pouze na jeden jev – zda je spojení apelativní části ve vokativu s propriální částí nominativní (např. pane Novák) vždy užito opravdu v případech expresivních, zda lze z příkladů vycítit chápání adresáta jako člověka podřadného/podřízeného. Podle našeho názoru užití zkoumaného jevu nemá vždy charakter negativní,

v některých textech je nepovažujeme za příznakové. Pokusím se to demonstrovat na následujících příkladech:

„*Pane Werich, s váma bych chtěl točit film,*“ řekl Krejčík. (Lidové noviny – Literární noviny 18/1991, SYN2006PUB)

Myslíte, že by to šlo, pane Havel? Že by to komunisti povolili? (Lidové noviny – Literární noviny 17/1992, SYN2006PUB)

„*Víte, já mám moc ráda pana Šimka, ale vás, pane Novák, vás mám taky ráda.*“ (Blesk, 11.2.1997, SYN2006PUB)

Často se tento typ oslovení vyskytuje v reprodukci mluvčího, který pojednává o události, již byl svědkem (popř. přímým aktérem) – *Pane Nedvěd, jste naprosto zdráv, i srdce máte naprosto zdravé...* (Folk and Country, ročník 1996, SYN2006PUB) Z posledního citovaného příkladu je dokonce patrný výskyt i v institucionální komunikaci (mezi lékařem a pacientem). Podrobněji jsme zkoumali kontext 500 výskytů pane+nominativ v korpuse SYN2006PUB. Z našeho zkoumání vyplynulo, že 144 výskytů byla dvě apelativa, proto jsme se jimi dále nezabývali, u 37 výskytů byl nominativní tvar shodný s vokativním, proto také tato spojení zůstala mimo okruh našeho zájmu. Pro nás relevantní zjištění bylo, že 249 výskytů bylo užito v neutrálním kontextu⁵, 22 výskytům jsme přisoudili příznak kladný a 40 záporný. 6krát se apelativum pane s mužským příjmením vyskytlo v metajazykovém užití a zbývající 2 výskyty nebyly oslovením, jednalo se např. o částice (*To je pane kožich!*). Za zmínku jistě stojí i výsledky vyhledávače Morfeo – spojení pane Nováku bylo nalezeno 62078krát, kdežto na dotaz pane Novák bylo zobrazeno 62533 odkazů.

Předmětem našeho dalšího zkoumání se stala česká (pouze mužská) příjmení a jejich nominativovokativní⁶ výskyt v korpuse. Náš původní záměr pracovat s několika častými (nejčastějšími) mužskými příjmeními nemohl být vzhledem k homonymii některých příjmení a nedostatečné četnosti výskytů

5 Jsme si vědomi toho, že určování kontextu je subjektivní. Největší problém byl určování kladného příznaku, často se jednalo o hranici neutrality a pozitivní expresivity. Sporné případy jsme zařazovali do výskytů neutrálních. Určení záporného příznaku, ze kterého lze vysoudit nadřazenost mluvčího, nebylo tak problematické.

6 Nominativovokativní „nokativ“ – termín Veroniky Kredbové (28.2.2005) popisuje možného nového pádového křížence v češtině.

realizován. Proto jsme využili korpusového manažeru Bonito a s přihlédnutím k frekvenci českých příjmení jsme určili tři příjmení⁷, u kterých jsme se zaměřili na jejich nominativní výskyt v oslovení (s apelvativem pane i bez jakéhokoli apelativa). Bylo zapotřebí projít několik tisíc výskytů nominativních tvarů příjmení a mezi nimi vyhledat nominativy oslovovací. Např. u příjmení Havel v korpuse SYN2006PUB jsme zvolili zjednodušení, zadali jsme do vyhledávače příjmení v nominativu s interpunkčním znaménkem (,?!), tím se nám zúžil okruh zkoumání z 29335 výskytů na 2729. Jsme si vědomi toho, že tímto usnadňujícím krokem mohlo dojít k opomíjení nějakých tvarů, za nimiž nenásledovalo interpunkční znaménko, avšak vzhledem k náročnosti zkoumání nominativních tvarů a jejich kontextu, se nám tento způsob jevil jako nejvhodnější řešení. U nalezených případů jsme určovali příznakovost (kladná +, záporná –) a neutralnost (N). Za tímto účelem jsme provedli průzkum (100 respondentů – příklady z dotazníku viz příloha). Průzkum je důležitý z hlediska ověření naší introspekce. Dotazování příznak určovali přímo se zobrazeným kontextem, který tvořila nejčastěji jedna věta. Uvědomujeme si však, že výsledky jsou spíše orientační, neboť „*příznakovost je nutno chápat jako vícestupňový jev vytvářený souhrou faktorů na různých jazykových rovinách.*“ (Svobodová, 1987, s. 94)

Z průzkumu vyplynulo, že nominativní tvary užitá ve vokativní funkci mohou být nejen příznakové, ale i neutrální. Za relevantní zjištění považujeme, že nominativní tvar oslovení typu pane Novák může být užit (a dle výsledků je užíván) i bezpříznakově. Nízká četnost výskytů (viz tabulky v příloze) je podle našeho názoru dána pouze povahou korpusových textů. Ze 41 nalezených příkladů jsme určili 14 s příznakem kladným, 9 se záporným, 16 bylo neutrálních a 2 výskyty byly užity metajazykově.

Pouze Čeština pro učitele a Příruční mluvnice češtiny připouštějí tendenci nahrazování vokativu nominativem u vlastních jmen po oslovení apelvativem pane – pane Novák apod. Příruční mluvnice češtiny uvádí výskyt nominativního oslovení v hovorové češtině, výjimečně ve spisovných projevech.

7 Novák, Fiala, Havel – viz příloha.

Na závěr bychom chtěli podotknout, že záměrem této práce nebylo problematiku páteho pádu rozřešit, nýbrž poukázat na dílčí vývojové tendence v oslovování (zejména kombinace apelativa pán s proprii mužských příjmení – př. pane Novák/Nováku). Zároveň jsme ověřovali výše uvedené teze a některé vybrané vlastnosti vokativu/nominativu. Chceme upozornit na to, že korpusová data dokládají částečnou nesourodost mezi lingvistickými příručkami a uživatelskou praxí, proto považujeme za relevantní se konkurencí vokativu s nominativem v budoucnu zabývat. Další zkoumání, v němž by bylo možno ověřit naši hypotézu o rostoucím výskytu „*nominativovokativního nokativu*“ v bezpříznakovém užití, by mohla být zaměřena na oslovování v oficiální emailové korespondenci, kde předpokládáme frekvenci tohoto typu oslovení podstatně vyšší.

4.2 NEVERBÁLNÍ KOMUNIKACE

Stejně jako v komunikaci verbální, tak i v komunikaci neverbální existuje velké množství prostředků, které se v konverzaci uplatňují a doprovázejí verbální projev. Avšak neverbální projev je často přehlížen, protože se soustředíme spíše na „slova“ a navíc signály vysílané neverbálními prostředky jsou často nenápadné, ačkoli mnohdy neverbální projev komunikuje více než projev verbální. Neverbální komunikace se účastní v podstatě celé tělo: hlava, pokyvování, pohyby očí, oční kontakt, samozřejmě celá mimika obličeje, gestikulace rukama, dále postavení celého těla, nohou a vůbec postavení komunikanta v prostoru a veškerý jeho pohyb. Jelikož v počátcích se konverzační analýza soustředila zejména na telefonní hovory, tedy pouze zvukový záznam, nemohly být tzv. „embodied resources for interaction“ analyzovány, protože jejich analýza je závislá na filmové nahrávací technice.

Prvním systematickým pokusem o popis chování těla byla studie Sackse a Schegloffa „Home position“ z roku 1975; filmové nahrávky pro účely konverzační analýzy se začaly užívat na počátku 70. let 20. st. (Sidnell, Stivers 2013, 35–36). Handbook of CA (2013, 36) zmiňuje práce C. Heatha z 80. let 20. st. Talk and reciprocity (1984) a Body movement and speech in medical interaction (1986), které se soustředily výhradně na „multimodal features“ (pohledy

očí, gesta, postoje, pohyby těla a manipulace objekty...) zejména v pracovním prostředí a v podstatě předznamenaly rozvoj mnoha podobných prací v letech devadesátých.

Na začátku jsme psali, že neverbální prostředky, činnost doprovází činnost verbální. Příspěvek Stephena C. Levinsona (viz Sidnell, Stivers 2013, 124–128) zmiňuje dva způsoby, jakými se toto prolínání může uskutečňovat. Buď je činnost v základě neverbální a je jen doprovázena, ulehčena verbálně (jako např. nakupování), nebo se několik činností překrývá a dělí o čas, přičemž jedna může být prioritní (jako např. hovor u jídla), nebo případně mohou probíhat paralelně (jako např. žádání o vodu nebo žádosti obecně).

Jednou z funkcí neverbálních prostředků je i to, že pomáhají signalizovat naši nadcházející repliku nebo úmysl převzít slovo po komunikačním partnerovi tak, aby nedocházelo k negativně působícímu přerušování, překrytí (overlap) jeho repliky, jsou to tzv. „pre-beginning elements“, jelikož stojí před nadcházející replikou, ale ještě do ní nepatří (Schegloff 1996, 92). Jde o takové signály jako ukazování prstem, natažení paže, v obličeji pak otevření úst (Sidnell, Stivers 2013, 174), dále slyšitelné nadechnutí, „throat clear“, otočení hlavy, těla, případně zaměření pohledu na potenciálního adresáta atd. (Schegloff 1996, 93).

U gestikulace je typické, že předchází verbální jednotku, ke které je významově vázána, čímž signalizuje, napovídá následující činnost (Sidnell, Stivers 2013, 114), jsou také rychlejší reakcí na repliku (Sidnell, Stivers 2013, 431).

Zmiňme, že gestikulace může často vůbec otevřít komunikaci, v případě, že oba účastníci interakce si sebe všimnou a přibližují se k sobě, nebo ví jen jeden o druhém a chce toho druhého „přivolat“. Z neverbální komunikace se jedná zejména o mávání rukou nebo pohyby hlavou, na které druhý z účastníků může odpovědět stejně. Takto navozené spojení pak může být dále neverbálně rozvíjeno nejprve navozením očního kontaktu, poté neverbálním pozdravem (podání rukou, polibek) (Liddicoat 2007, 252–253).

Co se týče pauz, přesněji řečeno mlčení, ticha v komunikaci, jednak může nastat jako přirozený důsledek našeho fyziologického ustrojení, tedy jako přerušování proudu řeči z důvodu potřeby se nadechnout, ale jednak taky může nastat delší než přirozená pauza a takové užití ticha má určitou komunikační funkci.

Sacks et al. (1974, 715) uvádí, že KA rozlišuje mezery (gaps), které se vyskytují mezi replikami, a pauzy, které se vyskytují uvnitř repliky. Ticho se zaznamenává už od desetiny vteřiny. Délka ticha má samozřejmě vliv na podobu další repliky a celé probíhající sekvence, průniky ticha do komunikace se často narušují sousedící páry (adjacency pairs), typicky otázka-odpověď. Hepburnová a Boldenová (Sidnell, Stivers 2013, 61) uvádí, že podle Jeffersonové je standardní maximální délka ticha jedna vteřina, „at which point interlocutors begin some activity designed to resolve the problem.“

Uvedme příklad (Sidnell, Stivers 2013, 108) (překlad MJ)

1 Matka: Kolik je hodin?

2 (3,0)

3 Matka: No tak co je to za číslo?

Matka se zde ptá dítěte na čas, dítě ale neví, jak čas určit. Ticho (jeho trvání uvedeno v závorce) signalizuje, že dítě nezná odpověď, čímž po třech vteřinách je matka nucena reagovat a narušit sousedící pár otázka-odpověď.

Pauzy v konverzaci mohou mít několik (funkcí, významů), přičemž záleží také na délce pauzy. Co se týče funkce ticha, Sidnell, Stivers et al. (2013, 61, 108 a 109) uvádí příklady, kde delší ticho, mezera (gap) následující za replikou mluvčího upozorňuje na nadcházející neupřednostňovanou, či vyhybavou reakci posluchače, na skutečnost, že posluchač nezná např. odpověď na otázku, nebo je situací zaskočen, reakci si rozmýšlí, připravuje atd.

Příklad: (Sidnell, Stivers 2013, 108) (překlad MJ)

1 C: Chtěl jsem se zeptat, nebudeš náhodou v pondělí u sebe v kanceláři?

2 (2,0)

3 C: Asi ne.

Ticho následující za první replikou zde stojí místo odpovědi druhého účastníka komunikace. Tomu však reakce trvá déle, po dvou vteřinách ticha je mluvčímu signalizováno, že pravděpodobně posluchač neodpoví kladně (viz také příklad výše s dítětem, které odpověď nezná vůbec).

Ticho může vstoupit i do repliky jednoho mluvčího, který ji náhle přeruší, protože se přeřekl a chce se vyjádřit jinak, nebo protože si další slova rozmýšlí (Sidnell, Stivers 2013, 152–153) (k tomu viz příklad níže s Alem).

Hoffmannová s Müllerovou (1994, 33) uvádějí, že nepřírozeně dlouhá pauza může přejít v samostatnou repliku, nebo vyústit v úplné mlčení. Mlčení se může stát replikou, pokud ho komunikant interpretuje jako souhlas, nesouhlas, nebo výzvu k navázání na předchozí repliku.

Nadcházející ticho je v mnoha případech signalizováno, doprovázeno verbálními, či paralingvistickými prostředky (např. uvozovací no, povzdechy, hezitační zvuky). Hezitační zvuky prodlužují repliku mluvčího a mohou buď signalizovat mluvčího úmysl v replice pokračovat, nebo právě naopak signalizovat druhému účastníku, aby započal svou repliku (Sidnell, Stivers 2013, 239–240).

Příklad (Sidnell, Stivers 2013, 242) (překlad MJ)

1 Al: Snažíme se přijít na to, proč ses takhle rozhodnul,

2 proč tě napadlo nás (0,4) umm (0,4) oklamat

Vidíme zde hned dvakrát přerušenu repliku, jelikož si mluvčí rozmýšlí svá další slova. Vidíme zde také, že ticho je doprovázeno hezitačním zvukem, které repliku prodlužuje a signalizuje úmysl pokračovat.

V určité fázi sekvence komunikace však může také nastat úplné odmlčení obou (nebo všech) účastníků komunikace vnímané jako přerušování, „výpadek“ konverzace, nikoli jako mlčení nějakého konkrétního účastníka komunikace. V takovém případě se pak za dalšího mluvčího může sám zvolit kdokoli a konverzaci znovu oživit (Liddicoat 2007, 72), a to i třeba po několika hodinách (např. při jízdě v autě). Ticho v žádném případě nemusí znamenat ukončení konverzace (Liddicoat 2007, 255). Naopak pokud je však ticho zapříčiněno některým z účastníků komunikace, velice pravděpodobně bude brzy přerušeno (Liddicoat 2007, 81).

Vypůjčme si příklad od Liddicoata (2007, 81) (překlad MJ)

1 Anne: takže máš o víkendu volno,

2 (0,4)

3 Anne: třeba v sobotu

4 Beth: jo

Ticho je tu zapříčiněno Beth, protože neodpověděla na otázku, avšak nevěděla, jak odpovědět, protože den nebyl specifikován, což Anne pochopila a dodala. Místo Beth tedy sama přerušila ticho po své replice.

4.2.1 Pohledy očí

Rossano ve svém příspěvku píše: „seeing others and being seen has a special significance in human interactions, which goes beyond the mere perceptual or communicative functions of the eyes“ (Sidnell, Stivers 2013, 308). Lidské oči jsou skutečnou fyziologickou raritou mezi primáty a možná právě proto jsou také pro a v komunikaci tolik důležité (viz Sidnell, Stivers 2013, 309–310).

Směřování pohledu v mnoha situacích prozradí, nakolik se komunikaci věnujeme. Jak píše Liddicoat (2007, 183) „... speaker with a gazing recipient is not only speaking, but is also being attended to.“ Pohled zaměřený na účastníka komunikace je formou projevu toho, že se hovoru plně věnujeme, avšak komunikace se odehrává i v situacích, ve kterých se jeden, nebo více účastníků věnuje i jiné činnosti než jen konverzaci. Některé činnosti předpokládají menší míru očního kontaktu, proto je pohled směřovaný mimo účastníka komunikace přirozená a nesankcionovaná záležitost (např. rozhovor u jídla). Některé činnosti však pohled na účastníka komunikace vyžadují, v opačném případě je pohled směřovaný jinam chápán jako nezúčastněnost a nastupuje sankce v podobě např. ticha, přerušení repliky, nebo jejího opakování. Činnosti vyžadující si pohled jsou např. tázání se, vyprávění (Sidnell, Stivers 2013, 312–313).

Pohled očí směřovaný na adresáta je jedním z prvních signálů toho, že bude následovat nějaká činnost, nebo že tato činnost je adresována tomu, na koho se mluvčí dívá (Sidnell, Stivers 2013, 114 a 169–170 a 316). Pohled očí je vůbec jedním z explicitních prvků adresování (Sidnell, Stivers 2013, 316). Přitom je u pohledu očí běžné, že mluvčí svůj pohled odvádí od recipienta během delší repliky a vrací se k němu, když repliku uzavírá. Záleží ovšem na kontextu, tzn. činnosti nebo typu sekvence (Sidnell, Stivers 2013, 157–158). Výzkum ukázal, že pohled směřovaný na adresáta na počátku sekvence signalizuje očekávání reakce na mluvčího činnost, a dokonce může být tento pohled užít jako vyžádání si reakce, nebo podnět k ní, svým způsobem vystavuje recipienta tlaku. Mluvčí během své repliky očekává alespoň odpověď (reakci) jako *mhm*, nebo pokyvování hlavou a podobné reakce, kterým se obecně říká „continuers“, prvky, které podněcují kontinuitu, plynulost repliky. V takových případech mluvčí krátce po reakci svůj pohled opět odvádí od recipienta (Sidnell, Stivers 2013, 316). Případně také

mluvčí pohledem na recipienta signalizuje prosbu o pomoc s doplněním slova (Sidnell, Stivers 2013, 158 a 316). Pohled očí může také podněcovat k reakci (verbální i neverbální) po skončení mluvčího repliky (viz Sidnell, Stivers 2013, 317–319). „A recipient who has established eye contact with a speaker can as such be designated as a next speaker where a turn requires next speaker“ (Liddicoat 2007, 65).

Dále se ukázalo, že účastníci komunikace se na komunikačního partnera častěji dívají, když poslouchají, než když mluví. Jinak řečeno, „hearers give speakers long looks interrupted by brief glances away, while speakers alternate looks toward and looks away from the recipient of approximately equal length“ (Sidnell, Stivers 2013, 312). Toto obecné tvrzení je ale proměnlivé vlivem rozdílné kultury a rasy.

Pohled očí se také zkoumá ve vztahu k přechodům mezi replikami komunikantů, tj. turn-taking, Ukázalo se však, že zde neexistuje systematický vztah. Mluvčí může a nemusí odvrátit svůj pohled na recipienta na začátku své repliky a může a nemusí se pohledem k recipientovi vrátit na konci své repliky, aby tak naznačil, že se chystá svou repliku ukončit a předat slovo (Sidnell, Stivers 2013, 315–316).

4.3 EMOCE

Emoce jsou „komplexní psychosomatický stav vznikající jako odezva na citově zabarvené zážitky“.⁸

Je zde však otázka, zda zkoumaní emocí vytržených od citů, je správné. Podstatným znakem je individuálně různá kvalita prožívání. Za klíčové činitele psychiky jsou považovány základní dimenze emocí:

- vzrušení
- příjemné – nepříjemné (stenické – astenické)

Prožívání emocí je vždy subjektivní, je dáno vztahem subjektu k danému jevu. Na individuálně různou intenzitu prožívání navazuje individuálně různá somatická odpověď a chování.

Emoce mají tři stránky:

- vnitřní zážitek – individuálně odlišné prožívání stejného děje
- fyziologické změny
- z vnějšku pozorovatelné projevy chování

Obsahová složka emocionální reakce je určována:

- zaměřením osobnosti
- potřebami jedince
- sociálními vztahy

Historie zkoumání emocí:

Tetens (1777) vyčlenil emocionální jevy jako samostatnou třídu duševního života člověka. Projevy života rozdělil na rozum, city, vůli. V 19. století se objevují specifické práce s tematikou emocí.

A. Bain (Anglie, 1859) Emoce a vůle

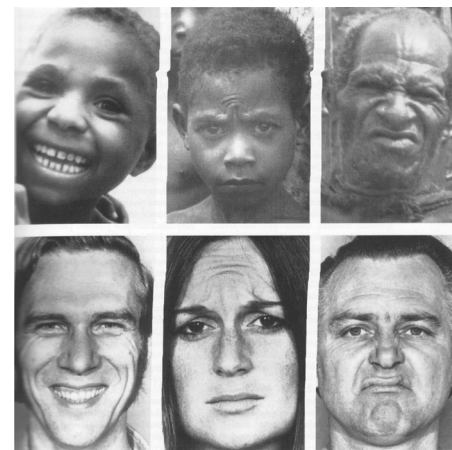
T. Ribot (Francie, 1869) Psychologie citů.

První úvahy o patologických změnách v průběhu emocionálních vztahů.

William Wundt (Německo, 1874) základy fyziologické psychologie. Hodnotí city ve třech dimenzích: příjemný – nepříjemný
vzrušený – pokojný
napjatý – uvolněný

Charles Darwin (1872) „The Expression of Emotion in Man and Animals“ (Výraz emocí u člověka a zvířat). Sledoval fyziologické a morfologické změny, které doprovázejí emocionální stavy a jsou provázány výrazem strachu, zuřivosti, radosti a dalších emocí. Jde o pohyby mimického svalstva, postojů těla, změny v pohybech jedince.

Uvádí: Spojení některých výrazů a gest s konkrétními emocemi je pravděpodobně vrozené a jde zřejmě o výrazy nutné pro přežití, o čemž svědčí tělesné změny doprovázejících určité emoce. Jiné výrazy a gesta jsou naučené.

(Atkinson, 2003, s. 401)

Výrazy obličeje jsou při prožívání emocí, které vyjadřují, univerzální. Fotografie lidí z Nové Guineje a ze Spojených států ukazují, že tyto lidé vyjadřují emoce stejnými výrazy obličeje. Zleva doprava jsou výrazy štěstí, smutku a znechucení.

Evoluční teorie byla potvrzena behaviorálním učením, které tvrdí, že emoce mají tři klíčové funkce:

- organizují chování ve smyslu apetence – averze
- motivují
- integrují psychickou činnost
- jsou ve své podstatě egovztažné

William James (1884) vydal spis „What is an Emotion.“ Klade si otázku: existují různé vzorce fyziologické aktivity pro různé emoce, nebo je to jeden vzorec? Emoce jsou subjektivním prožitkem včetně vnímání tělesných změn. Carl Lang (Dánsko) - tělesné změny jsou vyvolány autonomní aktivací.

James-Langova teorie – autonomní aktivace diferencuje emoce.

Protože vnímání autonomní aktivace vytváří prožitek emoce a protože odlišné emoce prožíváme odlišně, musí existovat odlišný vzorec pro každou emoci. Co je příčinou emocionálního prožitku?

Jsme smutní, protože pláčeme? Nebo pláčeme, protože jsme smutní?

Ekman P. (1982) „Emotion in the Human Face.“ Potvrdil, že mezi emocemi existují určité fyziologické rozdíly. Jeho studie přinesla výsledky odlišných vzorců pro různé emoce.

Cannon W. B. (1927) „The James-Lange theory of Emotions: A critical examination and alternative theory“

Cannon - Bardova talamická teorie emocí – přinesla předpoklad podkorového řízení emocí. Pro vznik emocí je podstatný mechanismus, kdy sensorické vzruchy procházejí talamem a získávají emoční zbarvení. Podnět vyvolávající emoce aktivuje zároveň mozkovou kůru a tělesné reakce. Tělesné změny a emocionální prožitek se projevují zároveň.

Paper, McLean: limbický systém má rozhodující roli v řízení emocí.

J. Deux (1996) prohloubil poznatky o limbickém systému, který je pokládán za neurofyziologické centrum emocí.

Systémy mozku se vyvinuly na podkladě přežití. V evoluci se udržely, protože plní stále platné biologické imperativy (uspokojení základních životních potřeb a potřeb druhu). V živočišné říši platí, že mozek uskutečňuje své cíle bez spoluúčasti vědomí (senzomotorická inteligence). Lidský mozek nadaný vědomím dospívá k emocionálnímu citění (př. strach).

Fyziologie emocí

Mezi prvními, jenž se snažil lokalizovat původ emocí v lidském těle, byl Aristoteles. Jeho tezí bylo, že emoce vycházejí ze srdce. Dnes je jisté, že za to všechno může mozek, avšak srdce jako symbol emocí zůstalo dodnes. Zjednodušeně řečeno se na složitějších reakcích se podílí mozková kůra. Podíl mozkové kůry na emočním prožitku umožňuje emoci posoudit a udělat rozhodnutí. Mírný stupeň emočního vzrušení zbystruje vnímání a zlepšuje výkon. Nadměrně silné emoce zhoršují pozornost a zvyšují vztahovačné prožívání, což může vést až k přehnaně agresivní reakci.

Poznání a emoce

emoční prožitky jsou

- založeny na poznání (kognitivním hodnocení)
- předcházejí poznání (kognitivnímu hodnocení)

Emoční prožitky založené na poznání:

Prožíváme-li nějaký děj, hodnotíme ho a interpretujeme z hlediska osobních cílů a pohody.

Výsledkem činnosti je přesvědčení, že situace je pozitivní nebo negativní.

Prožívání děje má složku

- prožívání
- hodnocení
- výsledného přesvědčení

Dříve cítíme (v dimenzi libé – nelibé), než myslíme. Prožitek míry příjemnosti se podílí na zpevnování emočních vzpomínek. Prožitky provázené libými pocity jsou lépe zapamatovávány.

Aktivace a emoce

Při změnách intenzity emocí dochází k fyziologickým změnám. Většina fyziologických změn, k nimž dochází v průběhu emoční aktivace, je způsobena aktivací sympatického oddílu autonomního nervového systému, který připravuje tělo na boj nebo útěk. Jde o změny:

- tepové a dechové frekvence
- zvýšení krevního tlaku
- zúžení zornic
- zvýšení pocení
- zvýšení hladiny glukózy v krvi
- zvýšení krevních destiček (srážlivosti krve)
- odvádění krve od orgánů do kosterního svalstva
- vztyčení chlupů na kůži

Třídění emocí podle rychlosti vzniku, intenzity a délky trvání

- Afekty

Jsou emocionální prožitky, které probíhají silně, dynamicky, krátkodobě

Obsah afektu plně zaujme vědomí člověka do té míry, že snižuje až znemožňuje jeho sebekontrolu.

Charakteristické afekty: hněv, strach, radost, úlek, překvapení, zklamání.

Oscilující afekty: naděje, obava, očekávání.

- Nálady

Děletrvající emocionální stav s nižší intenzitou působící na průběh psychických procesů a činností. Nálada je bezpředmětná, nemusí se vztahovat ke konkrétnímu ději. Na vzniku nálady se podílí psychosomatický stav, sociální ukotvenost ve vztazích.

- Vášně

Mimořádně silný, hluboký, dlouhodobý vztah, který výrazně ovlivňuje prožívání, myšlení a chování člověka.

4.4 MODALITA

V o češtinu zajímavých se krajinách se ještě nepovedlo přijít s všeobecně přijímanou a plně vystihující definicí modalit. Jedná se o velmi obsáhlý pojem, na který lze pohlížet z mnoha hledisek. Modalitou z lingvistického pohledu, se rozumí sémantická kategorie určující poměr obsahu sdělené k reálné skutečnosti v hodnocení mluvčího.⁹ Samotná modalita podle nejvíce etablovaného Greplova pojetí dělí na čtyři kategorie. Dále si tyto typy modalit představíme níže.

Postojová modalita

Její pomocí mluvčí vyjadřuje komunikační záměr. A ten je považován za základní prvek komunikační funkce výpovědi (Mluvnice češtiny 3, 1987, 312). Kategorie postojové modalit v češtině jsou otázka, oznámení, žádost. Do jisté míry postojová modalita obsahuje prvky z modalit voluntativní a jistotní.

Přímé vyjádření

Kdy mluvčí nepokrytě poukazuje komunikací na své zastávané postoje. Tento způsob vyjádření poznáme nejčastěji použitím první osoby v daném vyjádření.

Nepřímé vyjádření

Nepřímý typ vyjádření svého postoje využívá mluvčí nejčastěji z důvodu zamaskování svých zájmů, nebo z důvodu taktosti k osobě (osobám) na který míří své vyjádření. Prakticky vzato nechce překročit mez

stanovenou pravidly slušného chování, nebo pravidly, jenž mají osoby nastolené mezi sebou. Vyjadřují se jí nejčastěji rozpory s vlastního postoje, k postojům druhých (Mluvnice češtiny 3 (1987, 315).

4.4.1 Jistotní modalita

Jistotní modalitou se rozumí míra přesvědčení mluvčího ohledně prezentovaného děje. Vše se tedy týká subjektivní míry pravdivosti svého tvrzení, které mluvčí podle své osobní zodpovědnosti předává příjemci. Podle stupně důvěry mluvčího, si pro svá tvrzení vybírá vhodná slova. Takéčenen rozdělění podle „jistoty“ s jsou v rámci jistotní modalit uskutečňovány modálními částicemi a v hovorové češtině také modální slovesa. Gramaticky pro tento typ poslouží kondicionály.(a grepl článek 144 skladba češtiny 481)

Plné přesvědčení

- Mluvčí nepoužívá žádná „zbytečná“ slova navíc, soustředí se na obsah svého postulátu.
- „Patrik to napsal.“

Vysoký stupeň přesvědčení

- K samotným tvrzením, jak kladným tak záporným, se přidávají typicky slovesa typu, vím, nepochybuji a podobná.
- „Vím, že Patrik to napsal“

Střední stupeň přesvědčení

- Zde si mluvčí vědom reálné šance o nepravdivosti svých tvrzení, vybírá pomocná slova o jenž mu zajistí určitý prostor pro možnou korekci. Jedná se například o myslím, tuším, nemyslím a tak dále.
- „Myslím, že Patrik to napsal.“

Nízký stupeň přesvědčení

- Nastanou však i situace, kde se mluvčí dostane na příslovečný tenký led. Míra nejistoty tvrzení je velká, proto spojení typu, je možné, cítím a jiné.
- „Je možné, že Patrik to napsal“

4.4.2 Voluntativní modalita

Nebo také modalita dispoziční, označuje „stupeň realizovatelnosti“ (Mluvnice češtiny 2, 1986, 168n). Jde zde hlavně o vztah původce děje k ději. K vyjádření voluntativní modalit slouží nejčastěji modální slovesa. Zde je však třeba dát pozor na rozdíl mezi modalitou jistotní, kde některé tvary sloves mohou svádět k dvojznačnosti v rámci těchto dvou typů modalit, ovšem je třeba je rozlišovat. Za typicky používaná modální slovesa, pro tento typ modalit lze označit smět, moci, moci, umět, mít a podobně (grepl článek 145).

4.4.3 Modalita skutečností

Slouží pro mluvčímu pro vyjádření věcí skutečných i neskutečných. Vyjadřuje se protikladem indikativu a kondicionálu (skladba češtiny 419). Vhodně zvolenými prostředky, může uživatel jazyka dopomoci k zesílení, či naopak zeslabení tvrzení. Pro tento typ modalit jsou typická příslovce jako jistě, zajisté, jistěže, jistotně. Dále adjektiva typu nevyhnutelný, nezvratný a podobně. Jako u všech typů modalit se i zde používají modální slovesa jako neupřít, jsem ubezpečen a jiné.

4.4.4 Modalita a komunikační analýza

Modalita v komunikaci je chápána v českém prostředí jako nejazykový prvek, jenž dopomáhá sémantickému rázu výpovědi. Bez modalit by bylo vzájemné porozumění daleko horší. V české jazykovědě se modalita chápe jako negramatická kategorie, která se používá pro objasnění problematiky tázacích vět, kdy podle Grepla vznikají otázky čistě modálně. Proto není možné tak důležitou součást jazyka opomenout v konverzační analýze. Ostatně otázky a hlavně odpovědi na ně jsou pro komunikační analýzu klíčové, jelikož jsou jedním z hlavních bodů, které zkoumá. Přesněji se jedná o to, jak tazatel pochopí a jakým stylem odpoví na zadávanou otázku, nebo jakou repliku zvolí. Když totiž nepochopí záměr mluvčího, nemůže se konverzace úspěšně posunout dále, ale původní adresát otázky, či repliky musí o pomyslný konverzační krok vrátit, aby zjistil záměr mluvčího. Porozumění jeden druhému je možné díky Next-turn proof procedure, každá replika ukazuje porozumění předchozímu kroku, správné, nebo špatné porozumění se dále projeví. Tento turn-by-turn proces odhalování interakce pomáhá

analýze. Až po oboustranném ujištění, může konverzace dále úspěšně plynout (Robin Woofit, Ian Hutchby. 2011. Conversation Analysis. UK: Polity).

4.5 INTERTEXTUALITA

Nejednou se vám určitě stalo, že při čtení nějakého textu jste si říkali, že už jste to „někde viděli“. Tento pocit nemusí vždy znamenat iluzi smyslů, nebo široce rozebíraný problém dejavů kdy si s naším vědomím pouze pohrává práva a levá mozková hemisféra. Pravděpodobně jste narazili na text, jehož se ve větší míře dotýká intertextualita. Neexistuje totiž moc textů, které nejsou poznamenány textem, který již existoval před nimi. Ve své podstatě totiž je pouze na každém z nás jakou hranici definice intertextovosti přikládá. Jde totiž na tuto problematiku nahlížet různými pohledy. Od například toho, že každý, kdo prošel vzdělávacím martýriem, je ovlivněn intertextualitou a po celý život. Jak tvrdí H. Bloom, „... nelze psát, učit, myslet nebo dokonce číst, a přitom neimitovat [...] to, co udělala jiná osoba, její psaní, učení, myšlení nebo čtení“ (HOMOLÁČ, Jiří. Intertextovost a utváření smyslu v textu. 1996. s. 13). Čímž nelze samozřejmě tvrdit, kopírujeme předešlé (i když je to samozřejmě možné), ale že získáváme z toho inspiraci, jenž podle svých subjektivních postojů dále rozvádíme. Až po pojetí užší pojetí, kde se zaměřuje na texty jednotlivého autora, kde se dá vyzorovat, ať úmyslná, nebo neúmyslná inspirace z vlastních předešlých prací.

4.5.1 Problematika definování intertextuality

Je složité vybrat přesnou definici intertextuality, jelikož jak bylo zmíněno výše, je to pojem velmi obsáhlý, jenž si každý autor interpretuje podle svého uvážení. Ve své podstatě je definice intertextuality obětí intertextuality, jelikož dost souvisí, s jakou literaturou byl autor ve svém dosavadním životě v kontaktu. Když zobecníme snahu autorů pojmout tuto problematiku, dostaneme se k závěru, jenž nám ukáže, že se vydělují dvě hlavní chápání mezitextovosti. Přesněji na pojetí užší a širší, kdy v užším pojetí kde se intertextualita vztahuje.

- Užší
  - Kde se jednotlivé texty vykládají k jiným konkrétním textům

- Příklad autorů – Bachtin, Plett, Culler, Genette, Głowiński, Markiewicz, Homoláč
- Širší
  - Poukazuje že zkoumaný text je seskládán z mnoha jiných textů
  - Příklad autorů – Kristevová, Barthes, Derrida, Bloom, Jenny

4.5.2 Intertextualita a komunikační analýza

I když se zdá, že problém intertextuality je problém čistě textový a pro zkoumání komunikační analýzy nedůležitý, opak je pravdou. Intertextovost totiž přesahuje hranice textu a dá se úspěšně popsat i v jiných odvětvích. Například ve zmiňované mezilidské komunikaci, či hudbě. Platí pro ně stejné věci, jako ty které se týkají textu. Spoustu toho co jsme v minulosti slyšeli, používáme i v další rozhovorech a to platí i o ostatních. Je jen na každém jedinci jak danou informaci zpracuje a pošle dál. To také můžeme pozorovat ve zkoumaných rozhovorech, typickým a nejznatelnějším příkladem jsou dialogy ve školství, kde studenti hovoří s učitelem nad danou problematikou. Intertextualitou kypí také masová media, jenž mají celkově na společnost vliv (McQail). V širším rámci tedy můžeme se tedy intertextualita, dá pochopit jako pomyslný motor konverzací, kdy předem získané informace, rozvíjíme s našimi komunikačními partnery. Jedná se také o dvousečnou zbraň, kdy do posledního puntíku platí, fráze všechno co řeknete, může být použito proti Vám“. Intertextualita je totiž v rukou komunikačně zběhlého jedince mocnou silou, jejíž může získat převahu a nakonec pomocí komunikace prosadit své zájmy. V hraničním případě lze použít intertextualitu jako zbraň tak zvaného komunikačního násilí, kdy pomocí získaných informací a správně zvolených slov činíme k druhému nepříjemné až zdrcující zásahy, jenž mohou ohrozit vzájemnou komunikaci, nebo v extrémním případě postavení ve společnosti (Čmejrková-Hoffmanová, SaS 264). Z hlediska každodenní komunikace, leží jen na nás, jak se k intertextu postavíme, z části za to může i míra přesvědčení jakou k přejatým informacím chováme. Od výmluvných částic typu „prý“, nebo pomyslného přenášení odpovědnosti „oni říkali“, až po situace, kde za autora informace se vydáváme my.

Příklady rozdělení pojmu intertextualita

Intertextové figury L. Jennyho (HOMOLÁČ, Jiří. Intertextovost a utváření smyslu v textu. 1996. s. 16. dohledat původní)

1. Paronomázie
  - a. Označení pro zachování původního textu, při změně jeho grafické stránky
2. Elipsa
  - a. Elipsou se rozumí neúplné opakování textu
3. Amplifikace
  - a. Rozvíjení významů ne přímo obsažených v textu
4. Hyperbola
  - a. Zdůraznění hlavních aspektů původního textu
5. Intervertze
  - a. Komunikační situace – Původní promluva je přisouzena někomu jinému
  - b. Kvalifikace – účastníci komunikace nebo její elementy jsou kvalifikovány antiteticky
  - c. Dramatizace – Vyňatý poznatek zdramatizován, nebo zpasivněn
  - d. Symbolických hodnot – negace původního
6. Změna roviny smyslu
  - a. Doslovné převzetí původního ovšem s pozměněným významem

5.5 KA V MEDIÁLNÍM DIALOGU

Metodami konverzační analýzy nejsou analyzovány pouze spontánní rozhovory, ale také mediální dialogy v širokém smyslu. Mezi analyzované texty patří nejrůznější politické debaty. Reklama se snaží být dialogem a tváří se, že je určena každému příjemci individuálně. Vzhledem k nemožnosti okamžité zpětné vazby nemá reklama tolik příležitostí poznat svého příjemce. K tomuto účelu slouží již zmiňované výzkumy, na jejichž základě se reklamní tvůrci snaží vybrat vhodné komunikační prostředky. (Jinak mluvíme s žákem 1. třídy, odlišně s profesorem, s kosmetičkou atd.). **Charakteristika cílové skupiny bývá popisována** (Vysekalová a Mikeš, 2007, s. 42) **na základě znaků geografických** (např. stát, okres, město), **demografických** (pohlaví, věk, povolání atd.), **psychografických** (životní návyky, zkušenosti atd.) a **psychologických** (osobnost, postoje apod.). Podle těchto znaků lze adresáty dělit do specifických skupin (např. děti), je však třeba si uvědomit, že žádná z těchto skupin nebude představovat úplný celek, v němž by se podařilo oslovit všechny členy skupiny. Je to z důvodů prolínání všech výše uvedených znaků.

Ve Slovníku základních pojmů z psychologie (2000, s. 43n.) se uvádí, že **pozornost příjemce je založena na selektivitě**. Recipient si vybírá podle svých potřeb, postojů a srozumitelnosti sdělení. Na selektivitě je založeno i zapamatování sdělení, adresát si lehceji pamatuje informace odpovídající jeho přesvědčení. **Cílem reklamního sdělení je dostat se do dlouhodobé paměti příjemce**. Informace musí být recipientem vnímána, pochopena, musí být přijata a následně uchována v paměti, aby mohlo dojít ve vhodný okamžik k jejímu vybavení. (Vysekalová a kol., 2007, s. 97nn.).

5.5.1 Prostředky hovorového stylu v mediálním dialogu

Mistrík (1985, s. 502) charakterizuje hovorový styl jako komunikaci spontánní, styl soukromých mluvených rozhovorů. Rozhovory se odehrávají např. v přátelském a rodinném prostředí, proto k hovorovému stylu patří tlak z periferie jazyka.

V reklamě je využíváno především tří slohotvorných postupů: vyprávěcího, popisného a pokusu o stimulaci dialogu. V rámci těchto postupů se autor

reklamního sdělení snaží eliminovat bariéry, které by mohly stát v cestě co nejbližšímu kontaktu s adresátem. Z autorského hlediska může být za tuto bariéru považována např. spisovnost.¹⁰ Srpová (2008, s. 124) tvrdí, že se od reklamních sdělení všeobecně očekává spisovnost, neboť jsou veřejnými komunikáty. Reklamy však využívají nejrůznějších prostředků, a to i z nespisovné vrstvy jazyka, aby co nejvíce příjemci připomínaly běžně mluvenou řeč. Z tohoto důvodu lze sledovat pronikání **obecné češtiny** do zinscenovaných dialogů (tato tendence platí pouze u reklam mluvených, tištěné reklamy se spisovné formy přidržují více, využívají nespisovných variet jazyka jen výjimečně). („A když to vydržíš až do večera – nepapat, tak uvidíš zlatý prasátko.“ „A tati?“ „Nó.“ „A bude mít i ty velký zahnutý zuby nahoru?“ „Zahnutý zuby, musíš vydržet a budou i zuby.“ „Ne ne, já nemusím, já už ho vidím. Jéééééé!“).

5.5.2 Monolog versus dialog

Podmínkou realizace dialogu je účast minimálně dvou komunikantů, kteří se střídají v rolích mluvčí – posluchač. Oproti tomu je monologem myšlen souvislý projev pouze jednoho z komunikantů. Hranice mezi monologem a dialogem nejsou ostré, proto lze hovořit o dialogizovaném monologu, či fiktivním dialogu apod. (Müllerová a Hoffmannová, 1994, s. 13nn.).

Určit, zda je reklama monologem, či dialogem, není jednoduché a výsledek není jednoznačný. Dříve se o ní hovořilo jako o monologu s dialogickými prvky, Müllerová s Hoffmannovou ji přiřazují k fiktivnímu dialogu. S touto klasifikací by se však zcela nespokojili reklamní tvůrci, kteří usilují o vytvoření dialogu reálného.

Aktivním účastníkem komunikace je reklamní tvůrce, není znám, jeho identita zůstává příjemci skryta. Pasivními účastníky jsou televizní diváci, jejichž složení je variabilní (u televize mohou sedět děti, ženy, muži v různém věkovém rozmezí, s odlišným vzděláním atd.). Ve službě intencionalitě se autor snaží zasáhnout co nejširší okruh možných adresátů. Počítá tedy nejen se starými lidmi,

¹⁰ V reklamních textech se vyskytují nejrůznější prostředky, které jsou v rozporu s kodifikací. Někdy jsou motivované, jindy vznikají bez záměru. Týká se to nejen slovní zásoby a tvarosloví, ale i interpunkce, psaní velkých a malých písmen apod.

kteří nemocí srdce a cév trpí, ale i s mladými, kteří starým lék mohou zakoupit, popř. sami užít jako prevenci. Vzhledem k velkému množství možností, které poskytuje technika pro tvorbu reklam, se stala mluvená reklama snadněji dialogem. V delší verzi tel. reklamy je zřejmý pokus kontaktovat příjemce, autor se nespokojuje pouze s dialogem fiktivním, snaží se reklamu utvořit takovým způsobem, aby byla vnímána jako dialog reálný. K tomuto účelu mu posloužila slovesná kategorie způsobu – imperativ 2. osoby množného čísla sloves začít a žádat.¹¹

Začněte užívat MaxiCor již teď. Žádejte MaxiCor v lékárnách.

Užitím vykání lze odvozovat zdvořilostní charakter reklamy, vykání v této situaci odpovídá společenským normám. Dospělí lidé, pokud nejsou v přátelském, rodinném, či jiném blízkém vztahu, si obvykle jako výraz úcty vykají. V kratší verzi televizní reklamy nejsou vlastnosti reálného dialogu jazykově tolik zřetelné.

V tištěné verzi reklamy je stimulace osobního setkání a navazování jakoby reálného dialogu nejzřetelnější. Dochází k nadužívání přivlastňovacího zájmena *Váš*, které zde směřuje k navození iluze důvěrnosti v podobě šťastného života.

Maximum pro Vaše srdce a cévy

Maximum pro Váš dlouhý a šťastný život

V textu se dále vyskytuje původně zjišťovací otázka s funkcí hrozby, jejíž prostřednictvím se autor obrací k adresátům. Má zde spíše řečnický charakter, je v ní užito dalšího dialogického prvku – osobní zájmeno *Vy* (také je ho v textu nadužíváno, vyvolává to dojem oslovení konkrétního příjemce):

Budete mezi nimi i Vy?!

Znakem rozhovoru je i inkluзивní plurál, kterého zde autor v jednom odstavci užil, prezentuje se tak jako součást cílové skupiny, která je v tomto případě ohrožena. Autor se snaží recipientovi přiblížit a zároveň upozornit na vážnost situace tím, že přízná, že stejný problém se týká i jeho samého:

Žijeme v moderním světě, máme mnoho vymožeností. Zaplatili jsme za to však enormním nárůstem civilizačních onemocnění.

K iluzi opravdového dialogu napomáhají i věty zvolací:

Jste staří tak, jak jsou staré Vaše cévy!

Užití imperativu je společným rysem delší tel. verze reklamy a tištěného letáku. Rozkazovací způsob zde má v obou případech stejnou funkci.

Užívejte MaxiCor!

Ve dvou reklamách blížící se reálnému dialogu je možné sledovat předstírané navozování intersubjektívních vztahů. Užití *Vy* zde nepůsobí všeobecně a vyprázdněně, snaží se být totiž specifickým *Vy* – konkrétním pro každého příjemce, jehož potřeby a touhy autor jakože zná. Autor ví, že příjemce touží být zdravý a šťastný, což jsou všeobecně uznávané společenské hodnoty, po kterých touží (téměř) každý člověk. Přitom tyto hodnoty autor podává, jako by byly specifickým přáním jednoho konkrétního příjemce. Adresnost vyjádřená výše uvedenými rétorickými prostředky a strategie udržování kontaktu recipienta po celou dobu komunikace jsou typickými rysy persváze, někdy až s manipulativním nádechem (*investujte, užívejte* atd.). Autor chtěl působit zdvořile, nechtěl příjemce urazit, proto jim vykal, avšak v rozporu se zdvořilostí je např. užití imperativu, který se v textech nejednou vyskytuje. Této nesourodosti si méně vnímavý adresát nemusí vůbec všimnout, zdvořilostní *Vy* v textu dominuje ve srovnání s imperativy, které se vyskytují vždy až později, až autor dostatečně navodí adresátovi iluzi známosti. Teprve pak si rozkazovací způsob může dovolit, protože ho lze pokládat za doporučení, radu známého. Podle Leeche se zdvořilostní princip odráží v pěti maximách: 1) maxima taktu, šlechetnosti a velkorysosti, 2) maxima ocenění a uznání, 3) maxima skromnosti, 4) maxima shody, vzájemné sympatie a účasti, 5) maxima fatická. (Švehlová, 2001, s. 102). Po bližším zkoumání docházím k závěru, že v analyzovaných textech lze nalézt pouze „záblesky“ maxim první a čtvrté. Zajímavé je tedy pozorovat sílu *VY* – jako dominující „předstírané“ zdvořilosti. Je důležité, aby celkový komun. efekt byl v souladu se slušností (vyžaduje to řečová etiketa), aby mluvčí mohl dosáhnout svého záměru. Tento typ přesvědčování je podle mého názoru velmi účinný, a proto pro příjemce nebezpečný, neboť mu lze snadno podlehnout.

¹¹ Vybrané jazykové prostředky budou v této práci podrobněji lingvisticky rozebrány v následujících kapitolách.

5.6 KA V RÁMCI PSYCHOTERAPIE

V mnoha směrech se terapeutická praxe neliší od běžné konverzace, ale jak poznamenává Anssi Peräkylä, je daleko více zaměřená na následnost. Konkrétně tvrdí, že terapeut a klient, či pacient, vytváří skrze své sousedící promluvy intersubjektivní pole sdílených významů a porozumění, které na sobě pevně závisí a odkazují se k vzájemnému jednání a akcím. Stejně jako jakákoliv jiná konverzace však i tato obsahuje mezery, oblasti tenze a narušení a změny v porozumění (Peräkylä, 2013; s. 552).

Navíc mají obě strany potřebu pátrat v pacientově hovoru po skrytých významech, po věcech, které pacient na sebe tzv. prozradil, aniž by nechtěl. Toto je samozřejmě primárně úlohou terapeuta, ale mnoho klientů se snaží o sebeporozumění (Peräkylä, 2013; s. 552). Podrobnější rozdíly však pak závisí na druhu terapie. Peräkylä zmiňuje tři druhy terapie, které v dnešní době praktiky KA nejvíce využívají, a to psychoanalýza (Vehviläinen, 2003), kognitivní terapie (Voutilainen, Peräkylä, Ruusuvaara, 2010) a tzv. solution-focused terapie (Gale, Newfield, 1992).

5.6.1 Historie

Historie tohoto typu zpracování psychoterapeutických dat je poměrně krátká, i když její pokusy se objevily ještě před Sacksem a Schegloffem, když roku 1960 Robert E. Pittenger, Charles F. Hockett a John J. Danehy napsali článek mikroanalýzy rozhovoru (Pittenger, Hockett, Danehy, 1960).

S příchodem Sackse, Schegloffa a Jeffersonové se konverzačně analytický vývoj rozjel vpřed a brzy si i oni všimli bohatého terapeutického materiálu, vhodného k využití (Peräkylä, 2013; str. 554). I přes to jsou však jejich publikace primárně zaměřené na KA, nikoliv na terapeutický cíl, tedy je vhodné je zmínit jen jako další krok v postupném vývoji (Sacks, 1995; Jefferson, 1978).

5.6.2. Druhy promluv

Peräkylä rozlišuje tři druhy promluv, nebo praktik, které jsou klíčové pro průběh jakékoliv terapie:

1. Formulace

2. Interpretace

3. Otázky

Obecně je rozdíl mezi formulací a interpretací jako rozdíl mezi pacientem a terapeutem, proto jsou jim takto taky přiřazovány. Vždy však ale záleží na druhu terapie. Ale jak už bylo zmíněno výše, někdy se o interpretaci pokouší i klient, tedy tento rozdíl je v některých chvílích nejasný (Peräkylä, 2013; s. 558).

Na čem se však Peräkylä s Bercellim Rossanem a Viarem shodnou, tak je rozhodně způsob, jakým by měl terapeut formulovat své interpretace. Na začátku každé takové interpretace by měly být neutrální perspektivové a epistemické markery, jako: „Já myslím, že“ „Pravděpodobně“ „Je možné, že“; „Dalo by se říci, že“... atd. (Bercelli, Rossano, Viaro, 2008; s. 49).

Peräkylä také zmiňuje, že některé terapie jsou zaměřené hlavně na otázky, jiné hlavně na odpovědi. Terapie založené na otázkách jsou vykonávány převážně dotazováním pacienta. Terapie zaměřené na odpovědi jsou fokusované na terapeutovo celkové porozumění klientovým zkušenostem skrze narrativy, tedy skrze formulace, interpretace a další druhy intervencí, které terapeut vykonává v odpověď na klientovo vyprávění (Peräkylä, 2013; s. 562).

6.1 KONVERZACE V ČEŠTINĚ – PŘI RODINNÝCH A PŘÁTELSKÝCH NÁVŠTĚVÁCH

Tato kapitola pojednává o knize těchto autorů Hoffmanová, Müllerová, Zeman, která je pilotní monografií z oblasti KA v češtině.

Autoři definovali cíl knihy takto: „na vybraných ukázkách předvést, jak konverzace v současné době probíhá; identifikovat nejnapadnější charakteristiky těchto rozhovorů, které se při studiu materiálu takřka samy nabízejí, a tyto rysy popsat“ (s. 6).

Postupně se tak věnují základní typologii návštěv, sociálním asymetriím, které se promítají do konverzací, tématům, které se objevily v jejich korpusu, žánrům a tematickým okruhům, konverzačnímu humoru, druhotné reprodukci řeči a myšlení, zástupné řeči, způsobům vyjadřování a na závěr také zvukové a neverbální stránce přímé interakce.

Ze sociologického hlediska celá publikace působí neskutečně triviálně a počáteční rozdělení návštěv je banální a jejich charakteristika až stereotypní. Avšak úvodní kapitoly mohou snadno fungovat jako návod pro nové analisty, jak postupovat v českém prostředí, už právě proto, že působí takto jednoduše a banálně, jsou přístupné a srozumitelné. Je však nutné, a autoři takto činí až později, zdůraznit už zde, že korpus autorů je velmi malý a zároveň roztržštěný, není tedy možné z něj vyvodit žádný skutečný závěr.

Neboť jsou jednotlivé kapitoly tvořeny každým autorem zvlášť a to s různou mírou hloubky, budu se jim věnovat jednotlivě.

Jak už jsem zmiňovala výše, přestože autoři v úvodu vyzdvihují jména jako Malinowski nebo Goffman, naprosto opomíjejí sociologickou terminologii i tam, kde je na místě. Zde např. často hovoří o sociálních rolích, a je patrné, že jejich popisu role jednotlivých konverzačních účastníků má být takto rozuměno, tento však pojem nezmíní ani jednou.

Vystihující je ale jejich termín asymetrie a její využití, avšak vnitřní rodinná společenská hierarchie je pojem, který nikde jinde nevidíte, a to proto, že je naprosto nadbytečný. Pokrývá totiž vztah host/hostitel, který se dá vztáhnout také mimo rodinnou návštěvu, v nejobecnějším měřítku se jedná o jednu z verzí

vztahů poskytovatel/příjemce, kterou popisují i později, proto je zbytečné uvádět další podřadný pojem, místo využití jednoho zastřešujícího.

Příklady v této kapitole jsou příliš dlouhé a je jich zbytečně mnoho, obzvláště příklady, které mají až stránku na délku a ztrácejí tak zčásti význam deskripce, kterými jsou opatřené. Tyto deskripce jsou však velmi věrné a velmi dobré. Jen příklad zmíněný v závěru by zasloužil daleko více prostoru.

V rámci otázek tematická strukturace dialogu autoři zabývají nejprve tím, zda jsou i neplánované každodenní konverzace tematizovány a přestože někdo tvrdí, že žádné téma nemají, oni jsou ohledně této teorie poněkud skeptičtí a v podstatě, přestože chtěli představit několik různých teorií, představují pouze teorie, které se tématy zabývají, od toho také název kapitoly.

Za své teoretické zdroje považují Danešovy tematické posloupnosti; blíže neurčené psychologické a psycholinguistické teorie dělící dialogy do rámců, témat či schémat; syntax a textová lingvistika zabývající se koherencí textu; konverzační analýzu; dělení konverzací do žánrů, neboť „snad jen kratičká zdvořilostní konverzace, výměna zdvořilostních formulek mezi osobami, které jsou spíše cizí, může být takřka ‚o ničem‘“ (s. 39).

Podkapitoly, které zvolili, a které se týkají např. přecházení mezi tématy, zavádění nového tématu, ukončování tématu, návratu k tématu, jejich křížení a postranních témat, jsou velice srozumitelné a ve svých deskripcích transkribovaných komunikačních událostí pokrývají poměrně širokou škálu možností a problémů. Je zřejmé, že jim to jejich materiál umožňoval.

V kapitole Humor a smích poněkoličaté narážíme na upozornění, že před námi rozvíjená výzkumná oblast je až příliš složitá, než aby byla jednoduše vysvětlena a teprve pak se autoři pustí do jejího vysvětlování. A zde je to obzvláště patrné.

V podstatě se v kapitole pak věnují různým druhům konverzačního smíchu, který se odehrává během návštěv, ovšem množství příkladů, které jsou v mnoha případech opět velmi dlouhé, nedokáží pokrýt celou škálu smíchové kapacity. V podkapitolách pak hovoří spíše o různých druzích humoru, než smíchu.

Hned zpočátku se kapitola Reprodukce řeči a myšlení věnuje problematice terminologie a samotného pojmu reprodukce. Obsahově se jedná o nejhutnější

kapitolu, neboť není tolik roztahána rozvláchnými příklady. Také zde dochází k nejčastějšímu odkazování na originální zahraniční terminologii, takže je možné snadněji vytvořit mezi nimi paralelu. Také jejich dělení reprodukcí na cizí, vlastní, vyřčené i vnitřní a dokonce několikanásobné, a jejich podkapitoly o formě reprodukce působí velice komplexně a uceleně. Na závěr se poměrně hodně rozsáhle věnují interferencím vznikajícím při reprodukci řeči a myšlení.

Mluvení za druhého je považováno za téma opomíjené a do jisté míry se to tak dá brát. Neustále však poukazují na to, že běžná konverzace, neboť je neplánovaná, je chaotická a je tedy „mimořádně obtížné její mechanismy a složky postihnout a definovat.“ (s. 126)

Spíše než chaotická by se dalo spekulovat mnohoaspektová, jak ukazují dnešní studie, které se zaměřují na jednotlivé jazykové prvky zvláště a podrobně je analyzují na podkladě rozsáhlého korpusu (daleko rozsáhlejšího, než mají autoři k dispozici).

Navíc je patrné, že podceňují v mnoha ohledech vliv kultury na některá vyjádření, nebo jejich rozmístění v populaci, např. mezi muži a ženami. To je patrné, třeba právě v této kapitole, když se pozastavovali nad rozdílností výsledků svého výzkumu, od výsledků jedné britské a druhé americké analýzy.

Jejich dělení mluvení za druhého na pozitivní a negativní, které je tak určeno podle intuice, či konvence, působí stejně banálně, jako první kapitoly knihy, ale i tak je v této kapitole patrný vliv originálních pojmů, které umožňují komparaci se zahraniční literaturou.

Jak se při návštěvách vyjadřujeme – v této kapitole se pokus o jakékoliv zobecnění, nebo shrnutí naprosto rozpadá. Sice je zpočátku navrženo dělení, více méně na vypravování a reagování, ale další přibývající podkapitoly, které se věnují fenoménům jako je i mimo jiné přitakávání, spisovnost, popisné vypravování, nebo počátky replik, vlastně z kapitoly nakonec tvoří jen seznam několika příkladů toho, co by se dalo zkoumat v oblasti způsobu vyjadřování během mluvené komunikace.

Nevhodné je, že autoři mluví o změnách intonace, která je přítomna v rozhovorech, jež byly předobrazem pro transkripce, avšak intonace v transkriptech

zaznačena není, takže není skutečně ověřitelné, nakolik k její modifikaci během jednotlivých hovorů skutečně docházelo.

Popisy a reakce tvoří ještě poměrně decentní krátkou analýzu, avšak ostatní podkapitoly jsou pak už jen výčtem možností vyplývajících z malého korpusu. Autoři několikrát upozorňují na nedostatečnost vlastního korpusu, tedy se dá předpokládat, že jejich příklady jsou jen ilustrativní a nemají dosáhnout žádného skutečného výsledku.

Důkladně se pak autoři věnují až tématu spisovné a nespisovné češtiny v mluvené řeči, i když několikrát opět poznamenají, že témat je příliš komplikované, než aby bylo možné jej skutečně snadno postihnout, nebo vysvětlit.

Kapitola Ke zvukové stránce mluvených projevů se poměrně dobře věnuje vybrané problematice a postihuje ji v co nejširším měřítku, zahrnuje tedy oblast intonace, prozódie a metodologie, která je uplatňována na jejich kategorizaci a přepis. Překvapivě zohledňuje také neverbální stránku komunikace, gesta, miku, která kategorizuje jako doprovázející intonaci.

Ve výsledku svou publikací naznačili směr, kterým by se teoreticky další výzkum, po roce 1999, mohl ubírat, a jak můžeme vidět z řady pozdějších, ale i předchozích zahraničních výzkumů, také se ubíral, obzvláště v oblasti konverzační analýzy.

7. Minirecenze

Review of analysing citizenship talk

Lelija Socana se nejprve věnuje problematice občanství jako takového a jakým způsobem je nastolováno a pak přejde k samotnému obsahu knihy, rozebírá zvláště každou ze tří částí publikace, teoretickou, metodologickou a empirickou, a zkoumá jednotlivé jejich příspěvky. Přestože však předkládaná publikace je působivá a její recenze je velice pozitivní, závěrečné hodnocení je příliš stručné, i když vyhýbavě výstižné.

How to Analyze Talk in Institutional Settings

Nekvapil ve své recenzi provádí kritické hodnocení jednotlivých kapitol, jejich metodologii, teorii, praxi a zabývá se i náročností, kterou kladou na ideálního čtenáře. Tím má být začínající výzkumník a pro takového není publikace všude a vždy vyvážená. Přestože je však první kapitola příliš náročná, jádro knihy, které se věnuje případovým studiím KA považuje za velmi dobré. Celkově recenze, ač se snaží místy působit polemicky, publikace řadí jednoznačně k těm lepším.

Code Switching in Conversation

Nekvapilova recenze skvěle shrnuje jak hlavní témata publikace, tak i její pozitivní aspekty a všeobecný pozitivní přínos. Věnuje se zvláště metodologii, obsahu a neustále poukazuje na inovativnost publikace. Je evidentní, že autor má přehled jak v tématu KA, tak i v etnometodologii. Zajímavým bodem recenze je zohlednění využití publikace v českém prostředí, které je učiněno s vysokou mírou vhledu.

Sequence Organization in Interaction

Havlík se ve své recenzi zaměřuje převážně na obsah Schegloffova textu a doplňuje ji množstvím citací, zřejmě pro lepší ilustraci jeho myšlenek. Obecně se recenze stává podrobným popisem toho, o čem kniha je, a aby toho dosáhl, prochází ji kapitolu po kapitole. Zmiňuje však i autory jiných recenzí, jako je Celia

Kitzingerová, na kterou měla Schegloffova publikace značný dopad. Přestože nemůže v průběhu zakrýt svůj obdiv, kritizuje později Havlík nedostatečnou pozornost věnovanou formálním aspektům rozhovorů a také to, že Schegloffův korpus je tvořen jen telefonními rozhovory.

Etnometodologický workshop

Recenze se výstižně věnuje jednak workshopu jako takovému, který je rozebírán příspěvek po příspěvku a v zájmemně je tématicky propojuje, takže tvoří jeden tématický a pomalu graduující celek. Kaderka se také krátce věnuje také historii podobných workshopů a smyslu jejich umístění, čímž vytváří navíc i dojem makrostruktury mezi akcemi jako takovými.

Na závěr autor zmiňuje shrnutí jak z diskuse, tak z celého workshopu, která oceňuje etnometodologický přístup k médiím.

Ethnographies of Reason

Recenze se zaměřuje na specifické prvky publikace, převážně na dlouhou a působivou experimentální část výzkumu, která tvoří jádro knihy a zdůrazňuje zaměřené celé publikace. Kromě obsahu se věnuje také metodologii a okrajově zmíní také filosofické zázemí Livingstona. Mírně kritice pak Kaderka podrobuje množství nových termínů, které se v publikaci objevují, a které považuje za nadužívané. Celkově však recenze působí pozitivně.

Etnické kategorizování v médiích

Článek se zaměřuje na to, jakým způsobem si média volí zprávy, jak je ošetřují a jaké sociologické aspekty pak tyto zprávy mají. Poukazuje na tzv. titulkovou xenofobii a kromě sociologického zázemí se obrací také k analýze jazyka, Harveyemu Sacksovi, zakladateli KA, a jeho pojmu členské kategorizační analýzy, jako stěžejnímu prvku jazykového rozboru mediálních dat. Poté Sackse propojuje se sociology Bergerem a Luckmannem, a to právě skrze pojem kategorizace. Kaderkovy závěry ohledně etnického kategorizování jsou potvrzovány i spoustou nových výzkumů (Křížková, 2007; Urban, Dubský, Murdza, 2011).

Jak přepisovat audiovizuální záznam?

Článek se věnuje transkriptům korpusu Dialog a zaměřuje se nejprve na přepisy jako takové, a to velice strážlivě. V úvodu podává několik velice vhodných a ne vždy očividných zásad a později se věnuje přesným náležitostem transkriptů, které rozebírají podrobně bod po bodu, prvek po prvku, avšak jasně a srozumitelně. Ke každému tématu pak článek uvádí několik krátkých příkladů, které daný problém perfektně ilustrují.

Mluvená čeština v tel. debatách: korpus Dialog

Článek se zabývá, jak je patrné přímo korpusem Dialog, i když v úvodu se také krátce věnuje dvěma největším českým korpusům, pražskému a brněnskému. Dialog se však od nich liší tím, že je specializovaný a zaměřuje se na transkripty mediálních rozhovorů. Poté se článek věnuje žánrům obsaženým korpusem, jeho obsáhlosti a plnosti a také problematice přepisů, kterým autoři věnují velkou část prostoru. Spíše, než jednotlivým prvkům přepisu se však zaměřují na jeho jednotlivé úrovně (sekvenční, segmentární,...). Na závěr také autoři krátce hovoří o využití korpusu Dialog, jak při zkoumání dialogičnosti, tak i při popisu současné mluvené češtiny.

Bibliografie

- BĚLIČOVÁ, H. Ztráta/zachování vokativu. In: Nástin porovnávací morfologie spisovných slovanských jazyků. Praha: FF UK, 1998. s. 33–35.
- BERCELLI, F., ROSSANO, F., VIARO, M. Clients' Response to Therapists' reinterpretations. In: PERÄKYLÄ, Charles ANTAKI, Sanna VEHVILÄINEN a Ivan LEUDAR. *Conversation analysis and psychotherapy*. 1. vyd. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. ISBN 978-052-1179-829. S. 43–62.
- CURL, Traci S. Offers of assistance: Constraints on syntactic design. *Journal of Pragmatics*. 2006, vol. 38, issue 8, s. 1257–1280. DOI: 10.1016/j.pragma.2005.09.004.
- ČECHOVÁ, M. *Stylistika současné češtiny*. Brno: NLN, 2008. 381 s.
- ČMEJRKOVÁ, S. Česká oslovení. In: *Čeština, jak ji znáte i neznáte*. Praha: Academia, 1996. s. 41–44.
- DANEŠ, F., DOLEŽEL, L. aj. *Kapitoly z praktické stylistiky*. Praha: Orbis, 1957. 133 s.
- Etnometodologické inspirace. [Monotematické číslo Sociologického časopisu.] Ed. J. NEKVAPIL. - Praha, Sociologický ústav AV ČR 2010. 497–680 s.
- GALE, Jerry, NEWFIELD, Neal. A Conversation Analysis of a Solution-focused Marital Therapy Session. *Journal of Marital and Family Therapy*. 1992, vol. 18, issue 2, s. 153–165. DOI: 10.1111/j.1752-0606.1992.tb00926.x.
- GARFINKEL, Harold. *Studies in Ethnometodology*. 6. vyd. Cornwall: MPG Books, 1991. ISBN 978-0745600055-0.
- GOFFMAN, Erving. The Interaction Order. In: *American Sociological Review*. 1983, roč. 48, č. 1, s. 1–17.
- GOFFMAN, Erving. *Všichni hrajeme divadlo: sebeprezentace v každodenním životě*. Vyd. 1. Překlad Milada McGrathová. Praha: Nakladatelství Studia Ypsilon, 1999, 247 s. ISBN 80-902-4824-1.
- GOODWIN, Charles a John HERITAGE. *Conversation Analysis*. *Annual Review of Anthropology*. 1990, č. 19, 283–307.
- HAAKANA, Markku. Laughter and smiling: Notes on co-occurrences. *Journal of Pragmatics*. 2010, vol. 42, issue 6, s. 1499–1512. DOI: 10.1016/2010.01.010.
- HAAKANA, Markku. Laughter in medical interaction: From quantification to analysis, and back. *Journal of Sociolinguistics*. 2002, vol. 6, issue 2, s. 207–235. DOI: 10.1111/1467-9481.00185.

HAVE, Paul Ten. Methodological Issues in Conversational Analysis. HAVE, Paul Ten. Information on Ethnomethodology and Conversation Analysis [online]. [cit. 2014-06-29]. Dostupné z: <<http://www.paultenhaven.nl/mica.htm>>

HENDL, Jan. Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace. Vyd. 1. Praha: Portál, 2005, 407 s. ISBN 80-736-7040-2.

HEPBURN, Alexa a Galina B. BOLDEN. The Conversation Analytic Approach to Transcription. In: SIDNELL, Jack a Tanya STIVERS. The handbook of conversation analysis. Oxford: Blackwell Publishing, 2013, s. 57–77. ISBN 9781444332087.

HERITAGE, John. A change-of-state token and aspects of its sequential placement. In: ATKINSON, J a John HERITAGE. Structures of social action: studies in conversation analysis. Paris: Editions de la Maison des sciences de l'homme, 1984, s. 299–346. ISBN 0521318629.

HIRSCHOVÁ, M. Pragmatika v češtině. Olomouc: FF UP, 2009. 243 s.

Hoffmannová, Jana a Olga Müllerová. 1994. Kapitoly o dialogu. Praha: Pansofia.

HOPPER, Robert, Susan KOCH a Jennifer MANDELBAUM. Conversation Analysis Methods. In: ELLIS, Donald G. a William A. DONOHUE. Contemporary Issues in Language and Discourse. 1. vyd. New Jersey: Lawrence Erlbaum Association, 1986, s. 169–186. ISBN 978-0898597882.

HUBÁČEK, J. JANDOVÁ, E. SVOBODOVÁ, J. Čeština pro učitele. Opava: Vade mecum Bohemiae, 2002. 323 s.

HUTCHBY, I., WOOFFITT, R. Conversation Analysis. Polity Press, 2008.

Internetová jazyková příručka, [online] ©2008 Jazyková poradna ÚJČ AV ČR, URL: <<http://prirucka.ujc.cas.cz/?ref=850&id=320>> [cit.2009-09-25]

JEFFERSON, Gail. Sequential Aspects of Storytelling in Conversation. In J. Schenkein (Ed.). Studies in the Organization of Conversational Interaction. S. 219–248. New York: Academic Press, 1978.

JEFFERSONOVÁ, Gail, Harvey SACKS a Emanuel A. SCHEGLOFF. A Simplest Systematics for the Organization of Turn-Taking for Conversation. Language. 1974, č. 50, s. 696–735.

JEFFERSONOVÁ, Gail. Glossary of Transcript Symbols with an Introduction. In: LERNER, Gene H. Conversation Analysis: Studies from the first generation. Amsterdam: John Benjamin's Publishing, 2004, s. 14–31. ISBN 90-272-5367-6.

KOPEČNÝ, Základy české skladby. SPN, 1962. 359 s.

KOŘENSKÝ, J. Komplexní popis výrazové struktury pádu substantiva v češtině. Praha: Academia, 1972. 96 s.

KREDBOVÁ, V. Pane Weber, co s tím vokativem? (publikováno 28.2.2005) – [online] © Literární novinky 2004–2009, URL: <<http://litenky.ff.cuni.cz/clanek.php/id=899>> [cit.2010-03-04]

KŘÍŽKOVÁ, Martina. Cizinci, našinci a média: mediální analýzy. Praha: Multikulturální centrum ve spolupráci s UNHCR, 2007, 106 s. ISBN 80-239-8475-6.

KURYLOWICZ. Problém třídění pádů. In: Principy strukturní syntaxe 1. Praha: SPN, 1974, s. 95–111.

LAMPERT, Martin D. a Susan M. ERVIN-TRIPP. Risky laughter: Teasing and self-directed joking among male and female friends. Journal of Pragmatics. 2006, vol. 38, issue 1, s. 51–72. DOI: 10.1016/j.pragma.2005.06.004. Dostupné z:

LERNER, Gene H. Conversation Analysis: Studies from the first generation. Amsterdam: John Benjamin's Publishing, 2004, s. 14–31. ISBN 90-272-5367-6.

LEVINSON, Stephen C. Action Formation and Ascription. In: SIDNELL, Jack a Tanya STIVERS. The handbook of conversation analysis. Oxford: Blackwell Publishing, 2013, s. 103–131. ISBN 9781444332087.

LEVINSON, Stephen C. Pragmatics. 19. vyd. Cambridge: University Press, 2008. ISBN 978-0-521-29414-0.

Liddicoat, Anthony J. 2007. An Introduction to Conversation Analysis. London, New York: Continuum.

MATHESIUS, V. Nominativ namísto vokativu v hovorové češtině. In: Naše řeč, 1923, č. 5. s. 138–140.

MIKO, F. Rod, číslo a pád podstatných mien. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1962. s. 103–108.

Mluvnice češtiny 2. Tvarosloví. Praha: Academia, 1986.

MOLOTCH, Harvey L. a Deirdre BODEN. Talking Social Structure: Discourse, Domination and the Watergate Hearings. American Sociological Review. 1985, roč. 50, č. 3, s. 273–288. Dostupné z: <<http://www.jstor.org/stable/2095539>>

HOFFMANNOVÁ, J. – MÜLLEROVÁ O. – SCHNEIDEROVÁ, E. Mluvená čeština v autentických textech. Praha: , 1994.

MÜLLEROVÁ O. – Skácel, J. Ústní a písemná interakce. Karviná: SLU OPF, 1997. 76 s.

HOFFMANNOVÁ, J. – MÜLLEROVÁ O. Čeština v dialogu generací. Praha: Academia, 2007. 455 s.

- HOFFMANNOVÁ, J. – MÜLLEROVÁ O. Kapitoly o dialogu. Praha: , 1994.
- PACKER, Martin. Conversation Analysis: Handout 5. DUQUESNE UNIVERSITY. Mathematics at Duquesne University [online]. 1. vyd. 1999 [cit. 2014-01-15]. Dostupné z: <<http://www.mathcs.duq.edu/~packer/IR/Handout5.html>>
- PERÄKYLÄ, Anssi. Conversation Analysis in Psychotherapy. In: SIDNELL, Jack a Tanya STIVERS. The handbook of conversation analysis. Oxford: Blackwell Publishing, 2013, s. 551–575. ISBN 9781444332087.
- PITTENGER, Robert E., Charles F. HOCKETT a John J. DANEHY. The first five minutes: A sample of microscopic interview analysis. New York: Ithaca, 1960. ISBN 9780758187741.
- SACKS, Harvey a Gail JEFFERSON. Lectures on conversation: volumes I. Repr. Oxford [u.a.]: Blackwell, 1996. ISBN 978-155-7867-056.
- Sacks, Harvey, Emanuel Schegloff a Gail Jefferson. 1974. A Simplest Systematics for the Organization of Turn-Taking for Conversation. *Language* 5 (4): 696–735.
- SGALL, P. Vokatív jako sémantická složka výpovědi. In: Otázky slovanské syntaxe IV/1. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1976. s. 107–111.
- Schegloff, Emanuel. 1996. Turn organization: one intersection of grammar and interaction. In *Interaction and Grammar*, ed. Elinor Ochs, 52–133. Great Britain: Cambridge University Press.
- Sidnell, Jack a Tanya Stivers eds. 2013. *Handbook of Conversation Analysis*. UK: Wiley-Blackwell.
- Sidnell, Jack ed. 2009. *Conversation Analysis: Comparative Perspectives*. New York: Cambridge University Press.
- SIDNELL, Jack. Basic Conversation Analytic Methods. In: SIDNELL, Jack a Tanya STIVERS. The handbook of conversation analysis. Oxford: Blackwell Publishing, 2013, s. 77–101. ISBN 9781444332087.
- SVOBODOVÁ, J. Syntaktická charakteristika imperativu a vokativu v českých výzvolných větách. Praha: SPN, 1987. 106 s.
- ŠMILAUER, V. *Novočeská skladba*. Praha: SPN, 1966. 576 s.
- TROST, P. Tabu vokativu. In: *Filologické listy*. 1948, č. 72. s. 33–38.
- ULIČNÝ, O. *Instrumentál v struktuře české věty*. Praha: PF UK, 1984. 269 s.
- URBAN, Lukáš, Josef DUBSKÝ a Karol MURDZA. *Masová komunikace a veřejné mínění*. Vyd. 1. Ilustrace Zdeněk Prošek. Praha: Grada, 2011, 230 s. *Žurnalistika a komunikace*. ISBN 978-802-4735-634.
- VEHVILÄINEN, Sanna. Preparing and delivering interpretations in psychoanalytic interaction. *Text - Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse*. 2003-01-18, vol. 23, issue 4, s. 573–606. DOI: 10.1515/text.2003.022. Dostupné z: <<http://www.degruyter.com/view/j/text.1.2003.23.issue-4/text.2003.022/text.2003.022.xml>>
- VOUTILAINEN, Liisa, Anssi PERÄKYLÄ a Johanna RUUSUVUORI. Recognition and Interpretation: Responding to Emotional Experience in Psychotherapy. *Research on Language*. 2010-02-23, vol. 43, issue 1, s. 85–107. DOI: 10.1080/08351810903474799.

Konverzační analýza (nejen) po česku

Michaela Roubínková

Michal Jurka

Petra Martinková

22. svazek Edice Qfwfq

Výkonný redaktor: Agnes Hausknotzová

Odpovědná redaktorka VUP: Jana Kreiselová

Jazyková redakce: Zuzana Malíková

Sazba: Jana Hajdová

Obálka: Martina Šviráková

Vydala a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci

Křížkovského 8, 771 47 Olomouc

www.upol.cz/vup

e-mail: vup@upol.cz

Olomouc, 2014

1. vydání, 68 stran

č.z. 2014/953

ISBN 978-80-244-4355-3

Publikace je neprodejná